แม่และแม่บ้านสมัยใหม่:
ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490[1]

สุรเชษฐ สุขลาภกิจ*

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประเทศไทย

The Modern Mother-and-Housewife:
Good Women, Thainess, and Science, 1920s-1950s

Surajeshth Sukhlabhkich*

Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Thailand

Article Info

Academic Article

Article History:
Received 31 August 2021
Revised 17 November 2021
Accepted 23 November 2021

คำสำคัญ

แม่และแม่บ้าน
ผู้หญิงสมัยใหม่
ความเป็นไทย
วิทยาศาสตร์

Keywords:

Mother-and-Housewife
Modern Women
Thainess
Science

* Corresponding author
E-mail address:
ssukhlabhkich@gmail.com

บทคัดย่อ

แม่และแม่บ้านคือเพศสภาพประเภทหนึ่งที่กอปรขึ้นพร้อมกับการเข้าสู่สมัยใหม่ของไทยในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 25 บทความนี้จะอภิปรายให้เห็นว่าแม่และแม่บ้านเริ่มถูกนิยามขึ้นบนสนามของการจำแนก “ผู้หญิงดี” และ “ผู้หญิงไม่ดี” ออกจากกันในบริบทยุคอาณานิคม ความหมายของแม่และแม่บ้านนั้นยึดโยงอยู่กับครอบครัวที่ถูกพิจารณาว่าเป็นหน่วยพื้นฐานของชาติ, พุทธศาสนาที่เป็นหนึ่งในเสาหลักของความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นสมัยใหม่ หลังการปฏิวัติ 2475 ต่อมาจนเริ่มเข้าสู่ยุคสงครามเย็น แม่และแม่บ้านยิ่งได้รับการส่งเสริมโดยรัฐที่กำลังรณรงค์วัฒนธรรมฝ่ายหญิง, ริเริ่มมหกรรมวันแม่, ปรับปรุงการศึกษา, และขยายงานสาธารณสุข

Abstract

The mother-and-housewife emerged as a gender construct in the first half of the 20th century. Drawing upon archival and published sources, this article argues that the mother-and-housewife was initially defined in the discursive field of differentiation between the “good woman” and the “bad woman” during the colonial era. Its meanings were shaped with reference to the family as a basic unit of the nation, Buddhism as one of the pillars of Thainess, and science as a symbol of modernity. From the Revolution of 1932 to the early Cold War, the mother-and-housewife model was promoted by the state as it was campaigning for women’s culture, initiating a National Mother’s Fair, and improving education and public health for women.

[1] ร่างแรกของบทความนี้เคยนำเสนอในชั้นเรียนรายวิชา ปศ621 สัมมนาประวัติศาสตร์ไทยของภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคการศึกษาต้น ปีการศึกษา 2558 ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธิกานต์ ศรีนารา ที่ชักชวนและให้โอกาสในการนำเสนอบางส่วนของบทความ และ อาจารย์ ดร.สมิทธ์ ถนอมศาสนะ ที่ให้ความช่วยเหลือในการจัดทำต้นฉบับของบทความนี้

1. บทนำ

ผู้หญิงและความเป็นหญิงคือหนึ่งในสนามสำคัญของการสร้างความเป็นสมัยใหม่ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในระยะที่ผ่านมาให้ความสนใจประเด็นนี้อยู่ไม่น้อยและมีคุณูปการต่อการสร้างข้อถกเถียงที่น่าสนใจขึ้นมา งานศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองเรื่องเพศสภาพเล่มสำคัญและเป็นที่รู้จักกันดีของทามารา ลูส (Tamara Loos) อภิปรายไว้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแม่และเมียที่อิงอยู่กับศีลธรรมทางเพศและสถานภาพการจดทะเบียนครอบครัวนั้นคืออัตลักษณ์ทางเพศสภาพที่ถูกนิยามขึ้นโดยชนชั้นนำไทยกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เพื่อแยกแยะผู้หญิงที่ควรค่าแก่การยกย่องและที่ไม่ควรค่าออกจากกัน ซึ่งดำเนินไปในจังหวะเดียวกับการปฏิรูปกฎหมายครอบครัวท่ามกลางบริบทแบบอาณานิคม, การผนวกครอบครัวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชาติสมัยใหม่, และการตรากฎมนเทียรบาลควบคุมเพศวิถีในพระราชสำนัก[2] ขณะที่งานศึกษาชิ้นล่าสุดโดยณัฐนารี โพธิ์ศรีทอง เสนอถึงอีกประเภทของผู้หญิงสมัยใหม่ที่เริ่มกลายเป็นปรากฏการณ์สำคัญในสังคมไทยตั้งแต่ราวทศวรรษ 2460 นั่นคือ “สาวสมัย” ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปตามหน้าสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ และเป็นสัญรูปของบริโภคนิยม, การผละตัวออกจากขนบเดิม, และการสมาทานความเป็นหญิงแบบสากลทั้งในแง่รูปลักษณ์ทางกายและความคิดอ่าน[3] อย่างไรก็ดี หากเราส่องสำรวจต่อไปอีกก็จะพบได้ว่าบนสนามของการสร้างความเป็นสมัยใหม่นั้นยังคงมีความเป็นหญิงประเภทอื่นที่กอปรขึ้นมา และมีบริบทอื่นที่มีส่วนสำคัญต่อการนิยามผู้หญิงสมัยใหม่ด้วย

ข้อเสนอของบทความนี้คือแม่และแม่บ้านเป็นอีกประเภทของความเป็นหญิงสมัยใหม่ที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับการถ่ายทอดและปรับประยุกต์ความเป็นตะวันตกเข้าสู่สังคมไทยในบริบทอาณานิคม ซึ่งก่อให้เกิดความวิตกกังวลขึ้นก่อนในหมู่ชนชั้นนำว่าความเป็นตะวันตกจะเบียดขับเหนือความเป็นไทย นำไปสู่การจำแนกแยกแยะผู้หญิง “ดี” และ “ไม่ดี” ออกจากกัน แม่และแม่บ้านถูกนำเสนอให้เป็นทั้งความหมาย, แนวทาง, และเป้าหมายสำหรับชีวิตของผู้หญิงดี รวมถึงเป็นภาพฉายของความเป็นหญิงดีที่ยึดโยงตัวเองเข้ากับความเป็นไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญเอาไว้ ตรงข้ามกับผู้หญิงที่เกาะกุมความเป็นตะวันตกเอาไว้จนล้นเกินพอดี และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันคือถูกร้อยรัดเข้ากับความเป็นชาติบนตรรกะที่ว่าครอบครัวอันเป็นหน่วยความสัมพันธ์ทางเพศสภาพที่ใช้แสดงความเป็นแม่และแม่บ้านออกมานั้นคือหน่วยย่อยรากฐานของชาติและมีผลถึงชีวิตของชาติ ขณะเดียวกัน ความเป็นแม่

---

[2] Tamara Loos, *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2002), ch. 5.

[3] Natanaree Posrithong, “The Siamese ‘Modern Girl’ and Women’s Consumer Culture, 1925-35,” *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 34, no. 1 (March 2019): 110-148.

และแม่บ้านก็ตกอยู่ในตรรกะของความเป็นสมัยใหม่ที่เรียกร้องให้ผู้หญิงต้องยกระดับทางกายหรือทางวัตถุด้วยการรับเอาวิทยาศาสตร์จากตะวันตกทั้งที่เป็นความรู้สำหรับปฏิบัติตัวและเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นคุณประโยชน์และคือตัวแทนของความเป็นสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้ทั้งกับตัวเองและครอบครัว เพื่อให้ทำหน้าที่แม่และแม่บ้านได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและเต็มตามศักยภาพที่มี นอกจากนี้ แม่และแม่บ้านจะได้รับการส่งเสริมจากรัฐให้เป็นสถาบันอย่างเป็นทางการหลังการปฏิวัติ 2475 ด้วย

ขอบเขตทางเวลาของบทความจะครอบคลุมช่วงเวลาครึ่งหลังของศตวรรษที่ 25 ซึ่งเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย กล่าวคือความเป็นสมัยใหม่และสำนึกเรื่องชาติกำลังก่อรูปขึ้นพร้อมกับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลัก, สังคมไทยเริ่มคลี่คลายตัวเองไปสู่แนวโน้มแบบบริโภคนิยมมากขึ้นโดยมีชนชั้นกลางเป็นผู้เล่นและแสดงบทบาทสำคัญ, สุขอนามัยกลายเป็นส่วนหนึ่งของมาตรฐานทางชีวิตแบบใหม่ในสังคมเมือง, และสถาบันของรัฐที่มีส่วนกำหนดความเป็นหญิงได้รับการก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ ทั้งหมดนี้ล้วนส่งผลให้แม่และแม่บ้านสมัยใหม่ถูกนิยามขึ้นและแพร่หลายไป สำหรับแหล่งข้อมูลในการศึกษาประเภทแรกคือสิ่งตีพิมพ์ประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคู่มือแม่และแม่บ้าน, นวนิยายสำหรับผู้หญิง, และหนังสืองานศพ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นหลักฐานภาพแทน (representational sources) ประเภทถัดมาคือจดหมายเหตุที่เป็นหลักฐานทางการ (official sources) คือเอกสารนโยบายและข่าวที่ให้โดยรัฐ ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นร่องรอยสำคัญที่จะช่วยให้เราเข้าใจการนิยามและวางบรรทัดฐานความเป็นหญิงที่ดีในยุคสมัยใหม่ได้

2. การเข้าสู่สมัยใหม่ และการจำแนกผู้หญิงดี/ไม่ดี

เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 25 สังคมไทยได้เป็นส่วนหนึ่งของโลกยุคอาณานิคมที่มีจักรวรรดินิยมตะวันตกครองอำนาจนำแล้ว ปรากฏการณ์สำคัญหนึ่งที่เกิดขึ้นในบริบทนี้คือปัญหาผู้หญิง (woman question) อันเนื่องมาจากการจัดวางสัมพันธภาพเชิงอำนาจระหว่าง “ตะวันตก” กับ “ตะวันออก” โดยให้ฝ่ายแรกเหนือกว่าและเป็นมาตรฐานทางอารยธรรม การที่ผู้หญิงไร้สถานะทางสังคม, พิธีสตี, ข้อห้ามแม่ม่ายแต่งงานใหม่, การแต่งงานเด็ก, การรัดเท้าผู้หญิง, และการมีนางบำเรอที่พบได้ในดินแดนตะวันออกไม่ว่าจะเป็นจีนหรืออินเดียล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ของการมีอารยธรรมต่ำในสายตาแบบจักรวรรดินิยม[4] ในกรณีไทย ความไม่เสมอภาคทางเพศที่

[4] Sanjay Seth, “Nationalism, Modernity, and the “Woman Question” in India and China,” *The Journal of Asian Studies* 72, no. 2 (May 2013): 274-275.

ปรากฏในวัฒนธรรมผัวเดียวหลายเมียก็ถูกยกขึ้นมาบ่งชี้ถึงความไร้อารยธรรมเช่นกัน[5] ปัญหาผู้หญิงเช่นนี้จึงโน้มนำไปสู่การสร้างความเป็นสมัยใหม่ที่ยึดโยงกับความเป็นตะวันตกและการเสาะแสวงหาความเป็นชาติในดินแดนต่าง ๆ ที่กำลังเผชิญหน้ากับอิทธิพลของจักรวรรดินิยม

ตัวอย่างที่เห็นได้คือกรณีจีน ผู้หญิงตกเป็นเป้าหมายของการปฏิรูปให้ประเทศเป็นสมัยใหม่และปลอดภัยจากตะวันตกมาตั้งแต่ปลายสมัยชิง (Qing) การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมใหม่ (New Cultural Movement) ในเวลาต่อมาก็มุ่งปลดปล่อยทั้งผู้หญิงและชาติออกจากจารีตโบราณโดยเฉพาะขงจื๊อที่ถูกมองว่าเป็นอุปสรรคของสมัยใหม่และต้นตอการกดขี่ผู้หญิง[6] วรรณกรรม, ภาพยนตร์ และนิตยสารในยุคสาธารณรัฐจีน (Republican China) จัดจำแนกผู้หญิงออกเป็นผู้หญิงแบบใหม่ (new women) และสาวสมัยใหม่ (modern girl) ขณะที่ประเภทแรกนั้นยึดโยงกับความเป็นสมัยใหม่ที่หมายถึงการมีอารยธรรม, เข้มแข็ง, และก้าวหน้า ประเภทหลังกลับหมายถึงความเสื่อมถอยของสมัยใหม่, ภยันตราย, ความแปลกแยก, และการสูญเสียวัฒนธรรม[7] ในทำนองเดียวกัน ชาตินิยมอินเดียก็มองว่าการเรียนรู้วิทยาการทางวัตถุจากอารยธรรมสมัยใหม่แบบตะวันตกต้องดำเนินไปพร้อมกับการรักษาแก่นแท้ทางจิตวิญญาณของวัฒนธรรมแห่งชาติเอาไว้โดยผู้หญิง และทิ้งให้การแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุเป็นเรื่องของผู้ชายเท่านั้น[8] ในแง่นี้ การสร้างความเป็นสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับการเลือกรับหรือปฏิเสธอะไรจากตะวันตกได้ก่อให้เกิดความกังวลว่าผู้หญิงจะไพล่ตัวไปสู่ความเสื่อมถอยที่ถูกพิจารณาว่ามาจากความเป็นตะวันตก นำไปสู่การปักปันวัฒนธรรมออกเป็นภายในและภายนอก รวมถึงการนิยามบทบาทตามเพศสภาพขึ้นมาด้วย

สำหรับการเข้าสู่สมัยใหม่ของไทย ความเป็นตะวันตกถูกมองจากชนชั้นนำว่าล่อแหลมและเป็นภัยต่อความเป็นไทย[9] การเลือกสรรและชี้แนะว่าสิ่งใดเหมาะหรือไม่เหมาะกับ

---

[5] Tamara Loos, *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*, ch. 4.

[6] Jiang Na, "Negotiating the Image of New Woman: Women Intellectuals' Group Identity and the Funu Zhoukan (Women's Weekly) in 1930s China" (master's thesis, National University of Singapore, 2005), 12-18. และ Sanjay Seth, "Nationalism, Modernity, and the "Woman Question" in India and China," 282-284, 286.

[7] Sarah E. Stevens, "Figuring Modernity: The New Woman and the Modern Girl in Republican China," *NWSA Journal* 15, no. 3 (Autumn 2003): 82-83.

[8] Partha Chatterjee, "Colonialism, Nationalism, and Colonized Women: The Contest in India," *American Ethnologist* 16, no. 4 (November 1989): 623-627.

[9] เกี่ยวกับความซับซ้อนของกระบวนการอนุวัตความเป็นตะวันตกในสังคมไทย ดู อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู, "จาก 'โซ๊ด' สู่ 'สะวิง': อัสดงคตนิยมกับการเมืองของการแปลทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่," *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉ. 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2560): 73-130.

ผู้หญิงไทยจึงเป็นสิ่งจำเป็น ตัวอย่างที่เห็นได้คือในระยะบุกเบิกจัดการศึกษาแผนใหม่สำหรับผู้หญิงนั้นมีความเห็นอันเป็นที่ยอมรับกันอยู่ในหมู่ชนชั้นนำว่าความรู้แบบตะวันตกที่แยกเอาคริสต์ศาสนาออกไปแล้วย่อมเป็นประโยชน์ต่อผู้หญิง ส่วนการชักจูงให้ผู้หญิงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนาถือเป็นเรื่องไม่พึงปรารถนาและต้องคอยตรวจตราสอดส่อง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจึงมีพระดำริว่าครูชาวตะวันตกที่จะวางใจให้จัดการโรงเรียนผู้หญิงได้ต้องเป็นผู้ที่ไม่เผยแผ่คริสต์ศาสนา และต้อง *"คุ้นเคอยกับไทยและอัทยาไศรยเรียบร้อย"* อีกทั้งโรงเรียนและครอบครัวจะต้องไม่บ่มเพาะนิสัย *"ฟุ้งซ่านอยากเป็นผู้หญิงฝรั่ง"* ให้เกิดขึ้นในหมู่นักเรียนหญิงด้วย[10] ข้อเดียดฉันท์ความเป็นตะวันตกที่มีนัยมุ่งเป้าหมายถึงคริสต์ศาสนาเช่นนี้จะปรากฏในความเห็นของชนชั้นนำเรื่อยมาตลอดครึ่งแรกของศตวรรษที่ 25 ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาไปบ่นกับพระราชโอรสพระองค์หนึ่งในปี 2453 ว่าเมื่อได้ทอดพระเนตรนิตยสารโรงเรียนกุลสตรีวังหลังของ *"ยายแหม่ม"* ก็ทรงพบว่าในนั้นมักลงเรื่องอ่านเล่นที่มุ่งให้ *"ชื่นชมต่อบารมีข้างฝรั่ง"* และ *"เฉียดเข้าไปหา[คริสต์]สาสนา"* ทรงเห็นว่าความรู้ที่ผู้หญิงไทยจะได้รับมาจากโรงเรียนนี้ *"ไม่ใช่ไม่มีวิชาดี ทางวิชาความรู้ดีมาก แต่มันมีเมาหงิดๆ เวียนหัวอยู่ในนั้นเสมอ ไม่ใช่เมาเหล้าเมาศาสนา"* และว่า *"เมื่อรวมความทั้งหมดแล้วทำให้ผู้อ่านฉลาดขึ้น ไม่ใช่โง่ลง จะว่าไม่ดีก็ไม่ได้"*[11]

กระบวนการนิยามผู้หญิงนี้จะเป็นมรดกตกทอดมายังรัชสมัยต่อมาที่การก่อรูปของสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังเป็นไปอย่างพากเพียรท่ามกลางการประจันกับความเป็นตะวันตกที่ยังความเปลี่ยนแปลงในวงกว้างและซับซ้อน การเป็นไทยให้มากพอและไม่เป็นตะวันตกที่ล้นเกินกลายเป็นปัญหาที่แหลมคมขึ้น วิทยานิพนธ์ของเพชรรัตน์ พรหมนารท ศึกษาเอาไว้อย่างละเอียดแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าอารยธรรมสมัยใหม่ที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลางนั้นมีสถานภาพของผู้หญิงเป็นดัชนี และทรงส่งเสริมให้ผู้หญิงไทยตบแต่งรูปโฉมไม่ให้เป็นที่ดูถูกได้จากชาวตะวันตก นั่นคือไว้ผมยาว, นุ่งซิ่น, ไม่กินหมาก, และให้รู้จักการเข้าสมาคม อย่างไรก็ดี บทบาทและหน้าที่อันเหมาะสมของผู้หญิงตามพระราชดำริก็อยู่ที่ครอบครัวเป็นสำคัญ และต้องไม่กร่อนเซาะความเป็นชายและไม่เป็นภัยต่อชาติ[12]

---

[10] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ2/6 แผนจัดการศึกษา (31 กรกฎาคม 117-17 กันยายน 127).

[11] *พระราชหัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2493), 95.

[12] Petcharat Promnart, "Modern Woman, Modern Man: The Discursive Construction of Sexual Propriety in Sixth-Reign Siam (1910-1925)" (master's thesis, University of Singapore, 2015), ch. 4.

ยิ่งเมื่อสังคมไทยโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ก้าวไปสู่การเป็นสังคมเมืองมากขึ้นในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 25 กับทั้งปรากฏกลุ่มทางสังคมที่หลากหลายและมีวิถีชีวิตแบบใหม่ที่ค่อยๆ ถอยห่างจากขนบแบบจารีต กลุ่มนอกชนชั้นนำก็ได้กระโจนเข้ามามีบทบาทร่วมในสนามของการอนุวัตคัดสรรความเป็นตะวันตกที่เหมาะสมเข้าสู่สังคมไทยด้วย เพศวิถีที่ถูกเพ่งเล็งจึงสัมพันธ์อยู่กับความตระหนกต่อความเป็นเมืองสมัยใหม่ทั้งในแง่การเกิดขึ้นของพื้นที่สาธารณะใหม่อย่างการสมาคมที่เปิดโอกาสให้ชายหนุ่มและหญิงสาวได้พบปะสังสันทน์อย่างสนิทสนมต่อกัน รวมถึงธุรกิจบันเทิงยามค่ำคืนที่นำไปสู่วิถีทางเพศแบบใหม่ เช่น โรงภาพยนตร์, แหล่งกินดื่มสาธารณะ, และสถานเริงรมย์ เป็นต้น[13] ความเป็นตะวันตกที่ถูกตีตราว่ากร่อนกลืนผู้หญิงอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเข้าสู่สมัยใหม่ไม่จำเพาะเจาะจงไปที่คริสต์ศาสนาเท่านั้นอีกต่อไป แต่กินความไปถึงจรรยาท่าทีบางประการที่ผิดแผกไปจากขนบเดิม ลักษณะเช่นนี้ปรากฏให้เห็นได้อย่างถนัดในสื่อสิ่งพิมพ์สาธารณะจำนวนไม่น้อยที่ล้วนแต่มีชนชั้นกลางในเมืองเป็นผู้อ่าน ตัวอย่างหนึ่งคือนิตยสาร *สยามยุพดี* ในปี 2471 ได้ตั้งคำถามถึงความเหมาะสมของการลอกเลียนวัฒนธรรมอันเป็นอื่นของผู้หญิงแรกรุ่นพร้อมกับลงรายการว่า *"[การ]บำเพ็ญตนให้เปนสตรีสมัยใหม่แบบตะวันตก"* นั้นประกอบด้วย *"การเต้นรำ การคบเพื่อนบุรุษ การดื่ม การเที่ยว [และ]อิสสระ"*[14]

ความเป็นตะวันตกจนล้นเกินของผู้หญิงยังขยับออกไปให้หมายรวมถึงความใกล้ชิดแนบแน่นทางกายระหว่างชายกับหญิงได้ด้วย บทความในหนังสือพิมพ์ *บางกอกการเมือง* (22 สิงหาคม 2468) เตือนผู้อ่านว่าภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ *"ประเพณีของฝรั่ง"* ซึ่ง *"ไม่ใคร่ถือกันในระหว่างหญิงกับชาย"* และ *"กอดจูบกันได้ต่อหน้าทารกำนัน"* เป็นสิ่งยั่วให้ผู้หญิงใจแตกง่ายขึ้น[15] หรือบางครั้งก็อาจกินความไปที่เรื่องเสื้อผ้าหน้าผม ในนวนิยายปี 2473 ของ "ดอกไม้สด" (ม.ล.บุปผา นิมมานเหมินท์) เรื่อง *ความผิดครั้งแรก* มีฉากหนึ่งที่ดำเนินเรื่องโดยให้กลุ่มตัวละครผู้หญิงที่หัวค่อนไปทางอนุรักษนิยมตั้งแง่ติติงหญิงสาวที่แต่งตัวราวกับ *"ตุ๊กตาปารีส"* และกำลังแต่งหน้ากลางประชุมชนในราชตฤณมัยสมาคม ตัวละครหนึ่งลงความเห็นว่าเป็นเพราะพ่อแม่ของหญิงดังกล่าว *"เป็นฝรั่งเท่ากับลูก"* จึงไม่นึกรำคาญและทนที่ลูกเป็น

---

[13] เกี่ยวกับการเติบโตของกรุงเทพฯ ในแง่นี้ ดู วีระยุทธ ปีสาลี, *กรุงเทพฯ ยามราตรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), บทที่ 4.

[14] *สยามยุพดี*, 13 ตุลาคม 2471, อ้างถึงใน เพชรสุภา ทัศนพันธ์, "แนวความคิดเรื่อง 'การเข้าสมาคม' และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), 135.

[15] *บางกอกการเมือง*, 22 สิงหาคม 2468, อ้างถึงใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, "โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 108.

เช่นนั้นได้ อีกคนก็วิจารณ์ว่าผู้หญิงมัก *"เอาอย่าง[ฝรั่ง]มาแต่ความเปรี้ยวต่าง ๆ ทาหน้าทาปากเข้าไว้ ส่วนการบ้านเรือน ความเฉลียวฉลาดของเขา อยากรู้นักว่า เคยคิดจะจำบ้างหรือเปล่า?"*[16] ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าการลอกเลียนตะวันตกที่ถูกตำหนินั้นไม่ตายตัว แต่ครอบคลุมกว้างขวางนับได้ตั้งแต่จรรยาความประพฤติบางประการไปจนถึงการปรุงแต่งเรือนร่าง

พร้อมกันนั้น ความวิตกต่อด้านมืดของเมืองสมัยใหม่ก็ได้ร่างภาพโสเภณีในฐานะประเภทหนึ่งของผู้หญิงที่เป็นอุปลักษณ์ของการประพฤติผิดศีลธรรม, ความเสื่อมทรามทางกามารมณ์, และการบ่อนทำลายครอบครัวขึ้นมาในสื่อสมัยนิยมของชนชั้นกลาง[17] ภาพยนตร์เสียงเรื่อง *หลงทาง* ซึ่งออกฉายในปี 2475 จึงนำเสนอภาพตรงกันข้ามระหว่างผู้หญิงดีกับไม่ดีและความสัมพันธ์ทางเพศสภาพแบบครอบครัวโดยเล่าเรื่องชีวิตของชายหนุ่มผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่แต่งงานและมีลูกกับหญิงชาวต่างจังหวัดที่เขาออกไปทำกสิกรรมอยู่ ภายหลังกลับหลงผิดไปมีสัมพันธ์กับหญิงโสเภณีชั้นสูงในกรุงเทพฯ จนเป็นเหตุให้ภรรยาแยกทางไป ทว่าที่สุดก็สำนึกผิดได้และกลับไปคืนดีกับภรรยา[18] นอกจากนี้ จากงานศึกษาของราเชล แฮร์ริสัน (Rachel Harrison) นวนิยายไทยเกี่ยวกับโสเภณีที่เริ่มออกสู่ตลาดหนังสือตั้งแต่ปี 2480 ก็นิยามความเป็นหญิงดีและไม่ดีอย่างอนุรักษนิยมผ่านสถาบันครอบครัว ผู้หญิงที่ดีก็คือหญิงที่มีสัมพันธ์ทางเพศกับสามีเพียงเพื่อการเป็นแม่ ส่วนที่ไม่ดีก็คือกร้านโลก, สำส่อนทางเพศ, และใจแตก[19] อุดมคติความเป็นหญิงในที่นี้จึงถูกกำหนดโดยมีครอบครัวเป็นแหล่งอ้างอิงและอาศัยการสร้างคู่ตรงข้ามของความเป็นหญิงเพื่อขับเน้นความแตกต่างระหว่างผู้หญิงดีกับไม่ดีให้ชัดเจน

บนสนามการนิยามความเป็นหญิงเช่นนี้ แม่และแม่บ้านถูกนำเสนอขึ้นมาในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมกับความเป็นไทยและหน่วยความสัมพันธ์แบบครอบครัวเอาไว้ได้ และเป็นแนวปฏิบัติสำหรับชีวิตของผู้หญิงท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ดังในหลักสูตรวิชาจรรยา

---

[16] ดอกไม้สด, *ความผิดครั้งแรก* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516), 23-24.

[17] การใช้โสเภณีเป็นอุปลักษณ์ของหญิงไม่ดีนี้น่าจะสอดรับกับการขยายตัวของการค้าโสเภณีทั้งถูกและผิดกฎหมาย ซึ่งตามมาด้วยปัญหากามโรค, อาชญากรรม, และศีลธรรมทางเพศที่ล้วนแต่ถูกมองว่าขัดขวางความก้าวหน้าของชาติ ดูตัวเลขการเพิ่มขึ้นของจำนวนโสเภณีและผู้ป่วยกามโรคหลังการออกพระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโรค ร.ศ. 127 (ปี 2452) ได้ที่ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, "โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503," 83, 168-169.

[18] Scot Barmé, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex & Popular Culture in Thailand* (Lanham, MD: Roman & Littlefield, 2002), 212-213.

[19] Rachel Harrison, "The Madonna and the Whore: Self/'Other' Tensions in the Characterization of the Prostitute by Thai Female Authors," in *Gender & Sexualities in Modern Thailand*, ed. Peter A. Jackson and Nerrida M. Cook (Chiang Mai: Silkworm Books, 1999), 168-189.

ตามแผนการศึกษาที่กระทรวงธรรมการร่างขึ้นในปี 2455 ได้กำหนดเป้าหมายที่จะอบรมบ่มเพาะให้นักเรียนหญิงสามารถ *"[ทำ]หน้าที่แม่เรือนและเปนมารดา"* โดยเรียนรู้หลักการสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ครองตน, ครองคน, และครองสมบัติ[20] ยิ่งในเวลาต่อมาก็จะพบได้ว่าแนวคิดแม่และแม่บ้านขยายไปสู่สนามของการนิยามความเป็นหญิงแห่งอื่น ๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม, หนังสือธรรมะ, คู่มือผู้หญิง, และหนังสืองานศพ เป็นต้น

วรรณกรรมผู้หญิงบางเรื่องที่มีลักษณะเป็นคติสอนใจอันหมายถึงการเป็นตัวแบบการกระทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้การปฏิบัติตัวที่เหมาะที่ควรในการอยู่กับโลกสมัยใหม่คือหนึ่งในพื้นที่ของการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับแม่และแม่บ้าน[21] *แม่ศรีเรือน* ผลงานสร้างชื่อของ "พ. เนตรรังษี" (พัฒน์ เนตรรังษี) หนึ่งในนักเขียนคณะสุภาพบุรุษที่ตีพิมพ์ภาคแรกออกมาในปี 2479 เป็นตัวอย่างหนึ่งของนวนิยายลักษณะนี้ แก่นเรื่องคือความรักของสี่พี่น้องลูกสาวขุนนางชั้นพระยา ได้แก่ พิมพา, เพ็ญพรรณ, พักตร์พริ้ง, และพริ้มเพรา ทั้งสี่มีความเป็นหญิง, ความงามทางกาย, และนิสัยใจคอต่างแบบกันไป คนแรกเป็นแบบผู้หญิงไทย คนรองเป็นแบบผู้หญิงฝรั่งเศส คนที่สามเป็นผู้หญิงงอน ๆ คนสุดท้องเป็นผู้หญิงซน ๆ เฉพาะความสวยแบบไทยของพิมพานั้นถูกจัดลำดับชั้นจากความเห็นของหนึ่งในตัวละครชายว่าดีที่สุด ขณะที่ความสวยแบบฝรั่งเศสได้รับการบรรยายว่าดูหรูหราและมีเสน่ห์หูตาพราว พร้อมกับค่อนขอดอยู่ในทีว่าหากใครได้แต่งงานด้วยคงต้องหนักใจเรื่องชำระบิลค่าเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง[22] ไม่เพียงแต่สร้างคู่ตรงข้ามระหว่างไทยกับตะวันตกและยกย่องสิ่งแรกเหนือสิ่งหลัง นวนิยายเรื่องนี้ยังถ่ายทอดความคิดเรื่องแม่และแม่บ้านลงไปในหลาย ๆ ตอนด้วย ตัวละครหนึ่งแสดงทัศนะว่าแม่และแม่บ้านเป็นหน้าที่ข้อเดียวของผู้หญิง เพราะเป็น *"ความปรารถนาของธรรมชาติ"* นับตั้งแต่ยุคสร้างโลกมาจนถึงปัจจุบันที่เป็นยุควิทยาศาสตร์[23]

สำหรับด้านของความเป็นไทยที่แม่และแม่บ้านจะกลมกลืนใกล้ชิดเป็นส่วนหนึ่งด้วยก็คือพุทธศาสนา หนังสือธรรมะจำนวนหนึ่งในระยะนี้หันมาสั่งสอนศีลธรรมของการเป็นผู้หญิงดีที่อิงอยู่กับการทำหน้าที่ในครอบครัว *ศีลและธรรมอันดีของประชาชน* ของพระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าคณะมณฑลพายัพที่พิมพ์ในปี 2474 (ปฏิทินเก่า) ชี้แนะว่าผู้หญิงควรยึดถือ *"ปติวัตร"* หรือ *"ความจงรักในสามี"* ซึ่งเป็นความดีที่ประดับตนเอง นั่นคือต้องดูแลเอาใจใส่

---

[20] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ10/13 ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131 สำหรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย คราวที่ 1 (พ.ศ. 2455).

[21] เกี่ยวกับวรรณกรรมในฐานะคติสอนใจ ดู สมิทธ์ ถนอมศาสนะ, "กำเนิด 'เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่': ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบและบริบททางความคิด," *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 21, ฉ. 2 (เมษายน-มิถุนายน 2558): 133-190.

[22] พ. เนตรรังษี, *แม่ศรีเรือน*, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535), 40-41.

[23] เรื่องเดียวกัน, 78.

สามีอย่างดีที่สุดเท่าที่พึงทำได้ ผูกสมัครรักใคร่สามีเพียงคนเดียว พร้อมกับสรรเสริญหญิงที่ถือวัตรปฏิบัติเช่นนั้นอย่างแรงกล้า คือแม้สามีตายไปเมื่อตัวเองยังอายุไม่ล่วงวัยก็ไม่แต่งงานใหม่ แต่อุตสาหะในการเลี้ยงตัวเองและลูก[24] การสั่งสอนศีลธรรมเช่นนี้จะพบได้ทั่วไปในคู่มือสำหรับผู้หญิงเช่นกัน *การเรือน* ของธิดา วรรณลักษณ์ ที่พิมพ์ขายในปี 2479 ชี้ว่านอกจากรู้จักต้อนรับแขก, มีความรอบคอบ, เย็บปักถักร้อยเป็น, และรู้วิธีพยาบาลแล้ว แม่และแม่บ้านต้องประพฤติตามที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ด้วย ได้แก่ ละเว้นอุปกิเลส 16 ประการ อาทิ ความโลภ, ความมุ่งร้าย, ความโกรธ, ความริษยา, ความโอ้อวด, และความเลินเล่อ เป็นต้น รวมถึงมีพรหมวิหาร 4 ประการ นั่นคือปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข, คิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์, พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี, และวางเฉยเมื่อผู้อื่นถึงวิบัติ[25] ในแง่นี้ การลงรอยได้แนบสนิทกันระหว่างพุทธศาสนากับความเป็นแม่และแม่บ้านไม่ได้เป็นไปโดยการสร้างจริยธรรมพุทธของความเป็นหญิงที่ดีขึ้นมาเท่านั้น แต่คือการสมาทานเอาจริยธรรมนั้นไปเป็นคู่มือการดำเนินชีวิตด้วย

นอกจากนี้ หนังสืออนุสรณ์งานศพที่อยู่ในวัฒนธรรมของทั้งกลุ่มเชื้อสายผู้ดีและชนชั้นกลางจำนวนไม่น้อยในทศวรรษ 2470 ก็แสดงให้เห็นว่าการเป็นแม่และแม่บ้านที่ดีตามหลักธรรมในพุทธศาสนาคือ “ความหมายของชีวิต” สำหรับผู้หญิง กล่าวคือเป็นทั้งอุดมคติ, วิธีคิด, โลกทัศน์, เป้าหมายชีวิต, และวิธีในการบรรลุเป้าหมาย[26] การเป็นแม่และแม่บ้านที่ดีจึงได้รับการยกย่องเชิดชูและประกาศให้สาธารณชนรับรู้ในหน้าหนังสืองานศพ ตัวอย่างหนึ่งคือหนังสืองานศพคุณหญิงหัสดินอำนวยศาสตร์ (เลื่อน วณิกนันทน์) ในปี 2477 ซึ่งลงประวัติและประกาศความดีของผู้ตายเอาไว้ ประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ ครูโรงเรียนสตรีบ้านทวายผู้เป็นน้องสาวของผู้ตายและเป็นผู้เขียนเนื้อหาส่วนนี้เลือกที่จะสรรเสริญพี่สาวที่ได้เลี้ยงดูเธอแทนแม่มาแต่เล็กว่าเป็นผู้มี *“คิหิปฏิบัติธรรม”* ตามหลักพุทธศาสนา กล่าวคือปรนนิบัติสามี อุปการะบุตร รวมถึงดูแลบ้านและทรัพย์สินเป็นอย่างดี[27]

ทั้งนี้ จริยธรรมพุทธสำหรับการเป็นแม่และแม่บ้านนั้นไม่ได้มีลักษณะตายตัวและอาจครอบคลุมข้อปฏิบัตินอกเหนือการดูแลสมาชิกในครอบครัวและการจัดการบ้านได้ด้วย หนังสืองานศพที่เนื้อทิพย์ เสมรสุต เรียบเรียงและพิมพ์แจกคราวงานศพแปลก อินทรสูต และนางประณาทกรณี (เทียบ อินทรสูต) ผู้เป็นย่าและแม่ของเธอเมื่อปี 2478 ในหน้าชีวประวัติของ

---

[24] พระธรรมโกศาจารย์, *ศีลและธรรมอันดีของประชาชน* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2474), 36-37.

[25] ธิดา วรรณลักษณ์, *การเรือน* (พระนคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2479), 8-10.

[26] เกี่ยวกับวัฒนธรรมหนังสืออนุสรณ์งานศพ ดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “ความหมายของตัวตน: พัฒนาการหนังสือแจกในงานศพ,” ใน *ประวัติศาสตร์ศาสนาวัฒนธรรม และการศึกษา: รวมบทความไทยศึกษาเพื่อระลึกถึงศาสตราจารย์ อิฌิอิ โยเนะโอะ*, บรรณาธิการโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2556), 195-222.

[27] ประยงคุ์ ถ่องดิกิจฉการ, *หน้าที่ของแม่เรือน* (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477), ค.

แปลกที่มีเนื้อหาเพียงไม่กี่บรรทัดเลือกลงท้ายด้วยคำยกย่องว่า *"เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันงาม เคร่งครัดต่อพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก มีใจโอบอ้อมอารี กรุณาแก่ผู้ยากจนทั่วไป"* ขณะที่ในหน้าชีวประวัติของนางประณาท กรณีที่เนื้อทิพย์เขียนขึ้นจากความทรงจำเล่าว่านอกจากจะสอนให้รู้จักค่าของเงิน, ไม่ให้สุรุ่ยสุร่าย, ให้ซื่อตรง, และไม่ฉ้อโกงใครแล้ว แม่ของเธอยังถือมั่นในพุทธภาษิตที่ว่า *"เวรย่อมระงับด้วยการไม่ผูกเวร"* แม้จะเคยยากจนและมีคนดูถูก แต่ก็ลืมเสียได้และให้ความช่วยเหลือผู้ที่เคยดูถูกและตกยากในภายหลัง[28] อย่างไรก็ดี ขณะที่พุทธศาสนาเป็นกรอบอ้างอิงจริยธรรมสำหรับแม่และแม่บ้านบนสนามของการจำแนกผู้หญิง "ดี" และ "ไม่ดี" ออกจากกันอยู่นี้ ตรรกะของสมัยใหม่ก็เรียกร้องให้ผู้หญิงประยุกต์ความเป็นวิทยาศาสตร์เข้าสู่ครอบครัวพร้อมกันดังที่จะได้อภิปรายในส่วนถัดไป

3. แม่และแม่บ้าน: วิทยาศาสตร์, ชาติ, และครอบครัว

เดิมทีบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงโดยเฉพาะในกลุ่มผู้มีชาติตระกูลสูงตามขนบจารีตนั้นไม่ได้อยู่ที่การจัดการครัวเรือน, ดูแลครรภ์, หรือเลี้ยงลูกเป็นอันดับแรก แต่คือการประพฤติปฏิบัติตัวเพื่อให้ได้รับการคุ้มครองจากสามี สอดคล้องกับคติพุทธศาสนาแบบไตรภูมิที่กำหนดความสัมพันธ์ทางเพศสภาพให้ผู้หญิงตกเป็นรองผู้ชาย เนื่องจากมีระดับบุญบารมีต่ำกว่า[29] *กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* สำนวนพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ ในกลางทศวรรษ 2370 พรรณนาถึงเรื่องนี้ว่าขณะที่กษัตริย์คือปิ่นของประเทศ *"สวามี"* ก็คือ *"ศรีสวัสดิ์"* และ *"ศักดิ์สง่า"* ของ *"นารี"* อีกทั้งยังเป็นดังฉัตรที่กางกั้นบรรเทาทุกข์[30] หรือแม้แต่ *สุภาษิตสอนหญิง* ที่เชื่อว่าแต่งโดยสุนทรภู่และสะท้อนสำนึกแบบกระฎุมพีของผู้หญิงต้นรัตนโกสินทร์ที่มีอิสระในทางเศรษฐกิจมากขึ้นก็ชี้ว่า *"เป็นสตรีสุดดีแต่เพียงผัว"* ให้รู้จักเคารพและปรนนิบัติสามี[31] กระทั่งในห้วงเปลี่ยนสู่ศตวรรษที่ 25 ความเป็นหญิงจึงเริ่มผลัดสู่แนวคิดแม่และแม่บ้านที่ไม่ได้ยืนพื้นอยู่บนมโนทัศน์เรื่องบุญบารมี ทว่าคือความรู้แบบ

---

[28] เนื้อทิพย เสมรสุต, *หน้าที่ของผู้หญิง* (พระนคร: โรงพิมพ์หว่าเชียง, 2478), ก-ฆ.

[29] Suwadee T. Patana, "Gender Relations in Thai Society: A Historical Perspective," in *Women's Studies in Thailand: Power, Knowledge and Justice*, ed. Suwanna Satha-Anand (Seoul: Ewha Womans University Press, 2004), 51.

[30] "กฤษณาสอนน้องคำฉันท์," ใน *ประชุมสุภาษิตสอนหญิง*, บรรณาธิการโดย ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555), 144.

[31] "สุภาษิตสอนสตรี," ใน *ประชุมสุภาษิตสอนหญิง*, 167, 177-178. และดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี," ใน *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2555).

วิทยาศาสตร์จากตะวันตกที่จะมีส่วนอย่างสำคัญต่อการนิยามความเป็นหญิงและบทบาทหน้าที่ตาม "ธรรมชาติ" ของเพศผู้ให้กำเนิดแทน

สำหรับการเป็นแม่และแม่บ้านสมัยใหม่ วิทยาศาสตร์โดยเฉพาะในแง่ที่หมายถึงอนามัยคือองค์ประกอบที่จะทำให้ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทตาม "ธรรมชาติ" ออกมาได้อย่างเต็มตามศักยภาพนับตั้งแต่การจัดการครัวเรือนไปจนถึงการเลี้ยงดูลูก ตลอดจนการทำหน้าที่ต่อชาติอันเป็นสดมภ์หลักของความเป็นไทย คู่มือผู้หญิงจำนวนหนึ่งทั้งที่ผลิตและไม่ได้ผลิตโดยรัฐเน้นย้ำว่าหน้าที่ในการป้องกันโรคและรักษาความสะอาดของแม่และแม่บ้านไม่ใช่พันธะที่ผู้หญิงมีต่อครอบครัวเท่านั้น แต่เป็นพันธะที่มีต่อชาติไปพร้อมกันด้วย นั่นคือความสุขของครอบครัวกับความสุขของชาติถูกทำให้เป็นเรื่องเดียวกัน คำปรารภในหนังสือ *ทารกสงเคราะห์ คือว่าด้วยการรักษาครรภ์และการเลี้ยงดูเด็กอ่อน* ของกรมสาธารณสุขที่พิมพ์ซ้ำในปี 2470 อธิบายว่าการที่ผู้หญิงให้กำเนิดบุตร, เลี้ยงดู, และป้องกันไม่ให้เป็นโรคต่าง ๆ ไม่ใช่ความสุขเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่เป็นการ *"สนองคุณแก่ชาติบ้านเมือง"* อีกทั้งยังสัมพันธ์กับการเพิ่มจำนวนพลเมืองให้พอต่อการ *"เผยแผ่ขุมทรัพย์อันมีอยู่ในภูมิประเทศ"* ด้วย[32] ในแง่การจัดการบ้าน *คหปตานี (แม่บ้านหรือแม่เรือน)* ที่พิมพ์แจกในงานศพหญิงสามัญชนผู้หนึ่งเมื่อปี 2479 ก็ให้คำอธิบายทำนองเดียวกันว่าความสมบูรณ์ของชาติที่มีพลเมืองดีจะบังเกิดขึ้นได้ด้วยการทำหน้าที่ของแม่บ้าน หากแม่บ้านมัวแต่เที่ยวเตร่, เล่นการพนัน, หรือใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย บ้านก็จะไร้ความสุขสำหรับผู้อยู่อาศัย, สกปรกรกรุงรัง, ก่อเชื้อโรค, และไม่เจริญในทางทรัพย์สิน[33]

การกำหนดเพศสภาพของผู้หญิงด้วยความรู้วิทยาศาสตร์นั้นเริ่มขึ้นพร้อมกับการเผยแผ่วิทยาการทางการแพทย์จากตะวันตกเข้าสู่สังคมไทยในยุคต้นสมัยใหม่โดยเหล่ามิชชันนารี กายวิภาคศาสตร์และสูติศาสตร์น่าจะเป็นความรู้แขนงแรก ๆ เกี่ยวกับผู้หญิงในทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกถ่ายทอดเข้ามาและชำแหละให้เห็นระบบร่างกายภายในและอวัยวะสืบพันธุ์ของผู้หญิงในฐานะเพศผู้ให้กำเนิด ในปี 2385 แดน บีช แบรดลีย์ (Dan Beach Bradley) ตีพิมพ์งานแปลเรียบเรียงของเขาชื่อ *คำภีร์ครรภ์ทรักษา* เพื่อเผยแพร่แก่หมอไทย และอธิบายถึงระบบอวัยวะสืบพันธุ์ตามธรรมชาติของผู้หญิง, การตั้งครรภ์, และการให้กำเนิด ที่น่าสนใจคือความรู้เหล่านี้ถูกทำให้มองเห็นเป็นภาพได้ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสถาปนาวิทยาศาสตร์ให้กลายเป็นความรู้เชิงประจักษ์ ในเล่มมีการแสดงภาพตัดขวางทั้งอวัยวะภายในเชิงกรานของผู้หญิง, ทารกใน

---

[32] กรมสาธารณสุข, *ทารกสงเคราะห์ คือว่าด้วยการรักษาครรภ์และการเลี้ยงดูเด็กอ่อน* (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2470), 3.

[33] *คหปตานี (แม่บ้านหรือแม่เรือน)* (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2479), 1.

ครรภ์ระยะต่าง ๆ, การทำคลอดแต่ละสถานการณ์, และการใช้อุปกรณ์ทำคลอด[34] ยิ่งในเวลาต่อมา ชนชั้นนำไทยก็ยอมรับเอาความรู้ที่กำหนดให้เพศสภาพของผู้หญิงอยู่ที่การเป็นผู้ให้กำเนิดนี้มาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นสมัยใหม่ของตนเองด้วย การอยู่ไฟตามความเชื่อเดิมที่เคยปฏิบัติอยู่ในราชสำนักฝ่ายในถูกปฏิเสธ และมีการเปิดสอนผดุงครรภ์ภายใต้พระบรมราชินูปถัมภ์ในต้นทศวรรษ 2440[35]

ไม่เพียงร่างกายภายใน วิทยาศาสตร์ยังลงลึกไปถึงเพศสภาพในทางจิตใจด้วย จิตเวชศาสตร์แบบตะวันตกที่เริ่มต้นลงหลักปักฐานในสังคมไทยราวกลางทศวรรษ 2450 ในเวลาต่อมาได้เริ่มให้อรรถาธิบายเกี่ยวกับการแสดงบทบาทและทำหน้าที่ของผู้หญิงในครอบครัวให้ตรงกับลักษณะนิสัยของเพศตนเอง ปาฐกถาในปี 2475 ของหลวงวิเชียรแพทยาคม (เถียร ตูวิเชียร) แพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลโรคจิตต์ที่พูดถึงหลักสุขวิทยาทางจิต (mental hygiene) กับปัญหากิจวัตรประจำวันของคนทั่วไปได้ยกตัวอย่างในตอนหนึ่งว่าหากผู้หญิงที่เบื่อหน่ายงานบ้านและการเลี้ยงดูบุตรเปลี่ยนความคิดใหม่ว่างานนั้นเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตของตนเอง, ไม่ใช่ของง่าย ๆ, ต้องมีความชำนาญ, อาศัยวิชาความรู้, และไม่ใช่สิ่งน้อยหน้าหรือง่ายไปกว่าวิชาอื่น ๆ ก็จะเกิดความสนใจ, พยายามทำงานนั้นให้ดีขึ้น, และทะนงตัวในหมู่คนทั้งหลายได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถดี เพราะทำงานบ้านและเลี้ยงบุตรได้เรียบร้อยดี[36] ทั้งนี้เขาชี้ว่าควรเลือกงานให้ถูกกับนิสัย เพราะมนุษย์กับงานเป็นของคู่กัน โดยนัยนี้จึงเท่ากับชี้ว่างานที่ตรงกับนิสัยผู้หญิงก็คืองานในขอบข่ายที่เกี่ยวกับบ้านและครอบครัวนั่นเอง

เมื่อแม่และแม่บ้านก่อรูปความหมายขึ้นในฐานะผู้หญิงดี วิทยาศาสตร์ก็ถูกโอบรับเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งด้วย ความเป็นหญิงแบบใหม่ที่เกิดขึ้นโดยการชักนำของวิทยาการจากตะวันตกนี้เป็นสิ่งที่พบได้ในหลายดินแดนทั้งที่เป็นและไม่เป็นอาณานิคม เช่น จีน, อินเดีย,

---

[34] ปรัดเล, *คำภีร์ครรภ์ทรักษา, แปลย่นความออกจากคำภีร์ครรภ์ทรักษาแห่งแพทย์หมออะเมริกา* (Bangkok: A.B.C.F.M. Mission Press, 1842). เกี่ยวกับการนำเข้าความรู้ชุดนี้ ดู Quentin (Trais) Pearson, "The Introduction of Western Obstetrics in Nineteenth-Century Siam," *Bulletin of the History of Medicine* 90, no. 1 (Spring 2016): 1-31.

[35] ดู เบอร์ธ่า เบล๊านท์ แม็คฟาร์แลนด์, *ชีวิตอุทิศเพื่อสยาม อำมาตย์เอก พระอาจวิทยาคม นพ. จอร์จ บี. แม็คฟาร์แลนด์*, แปลโดย เด็กวัฒฯ รุ่น 100 (กรุงเทพฯ: คณะบุคคลวัฒนา 100, 2557), 101-104.

[36] หลวงวิเชียรแพทยาคม, *ปาฐกถาพิเศษ ปัญหาเรื่องกิจประจำวันของคนทั่วไป* ([พระนคร]: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2475), 7.

ญี่ปุ่น, พม่า, อินโดนีเซีย, และฟิลิปปินส์ เป็นต้น[37] ในกรณีจีน ความคาดหวังให้ผู้หญิงรับภาระในบ้านปรากฏให้เห็นทั่วไปตามหน้าสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ งานศึกษาของเฮเลน เอ็ม. ชไนเดอร์ (Helen M. Schneider) ชี้ว่าชุดของความคาดหวังทางสังคมที่เรียกว่าอุดมคติครอบครัวเป็นสุข (happy family) เรียกร้องให้ผู้หญิงรับผิดชอบต่อการจัดการพื้นที่ครัวเรือนอย่างถูกหลักและมีประสิทธิภาพ รวมถึงสุขภาพทางกายและอารมณ์ของคนในบ้านด้วย ดังนั้นเพื่อที่จะฝึกฝนให้ผู้หญิงรับหน้าที่ตามเพศสภาพได้ เหล่านักการศึกษาและปัญญาชนจีนจึงสนับสนุนการเรียนวิชาคหกรรมศาสตร์ (home economics) แบบสหรัฐอเมริกา เพื่อสอนสิ่งที่เป็นวิทยาศาสตร์, ทักษะที่มีประสิทธิภาพและเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ, และศีลธรรมจรรยาที่จำเป็นต่อการพัฒนาให้กับผู้หญิง เพราะการทำให้บ้านเข้มแข็งหมายถึงการทำให้ชาติมั่นคง[38]

กรณีอาณานิคมพม่าของอังกฤษ อุดมคติแม่และแม่บ้านก็มาพร้อมกับอิทธิพลของจักรวรรดินิยม, การเติบโตของวัฒนธรรมการบริโภค, และการขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์ งานศึกษาของชิเอะ อิเคยะ (Chie Ikeya) ชี้ว่าสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นแม่และแม่บ้านในที่นี้คือการปฏิบัติตัวให้ถูกสุขลักษณะและรู้จักอุปโภคยารักษาโรคกับสินค้าตามหลักวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างสุขภาพที่ดีและความสุขให้ครอบครัว ตามหน้าสิ่งพิมพ์พม่าจำนวนไม่น้อยจึงปรากฏข้อเขียนว่าด้วยหน้าที่ของแม่และแม่บ้าน มีการให้คำแนะนำเกี่ยวกับการออกเรือน, การเลี้ยงเด็ก, และงานแม่บ้านสำหรับผู้หญิงทันกาล (women of the times) มีการลงโฆษณาสินค้าที่ถูกสุขลักษณะและยารักษาโรคจำนวนมากที่เกี่ยวกับการเป็นแม่และแม่บ้าน เช่น สบู่, แป้งทาตัว, อิมัลชัน, และยาคุมกำเนิด ตลอดจนโลชันและยาบำรุงเพื่อการมีเพศสัมพันธ์ ซึ่งการบริโภคสินค้าเหล่านี้โดยผู้หญิงก็คือการแสดงความเป็นแม่และแม่บ้านออกมา หากไม่ก็แปลว่าบกพร่องต่อการดูแลสุขภาพและความสุขของครอบครัว อิเคยะชี้ด้วยว่าทั้งหมดนี้ไม่ใช่เพียงการเลียนแบบชีวิต

---

[37] ดู Sanjay Seth, “Nationalism, Modernity, and the “Woman Question” in India and China,” 273-297. Elsbeth Locher-Scholten, “Colonial Ambivalencies: European Attitudes towards the Javanese Household (1900-1942),” in *Women and Households in Indonesia: Cultural Notions and Social Practices*, edited by Juliette Koning et al. (New York, NY: Routledge, 2013), 28-44. Raquel A. G. Reyes, “Modernizing the Manileña: Technologies of Conspicuous Consumption for Well-to-do Woman, circa 1880s-1930s,” *Modern Asian Studies* 46, no. 1 (January 2012): 193-220. และพิพาดา ยังเจริญ, *โลกทัศน์ของสตรีญี่ปุ่นยุคเทคโนโลยี: ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงจากสมัยจารีต* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), บทที่ 2.

[38] Helen M. Schneider, *Keeping the Nation’s House: Domestic Management and the Making of Modern China* (Vancouver: UBC Press, 2011), ch. 3.

ความเป็นอยู่ในครัวเรือน (domesticity) แบบตะวันตก แต่เป็นไปเพื่อการมีอนามัยทั้งทางกายและใจกับเพื่อสร้างครอบครัวและชาติที่มีสุขภาพดี[39]

สำหรับในไทย อุดมคติแม่และแม่บ้านตั้งต้นขึ้นพร้อมกับการบุกเบิกจัดการศึกษาสำหรับผู้หญิง เช่นที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังที่ตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีชาวอเมริกันนามแฮเรียต เอ็ม. เฮาส์ (Harriet M. House) และเปิดสอนมาตั้งแต่ปี 2417 มีการสอนทักษะให้ผู้หญิงทำการครัวได้ทั้งแบบไทยและฝรั่ง, รู้วิธีกวาดถูบ้าน, ซักรีดผ้า, เย็บปักถักชุน, เช็ดล้างถ้วยชาม, และเสิร์ฟอาหาร[40] โดยเฉพาะทักษะการทำอาหารคงจะถูกเน้นเป็นพิเศษ ดังปรากฏว่าในปี 2441 เด็กนักเรียนหญิงของโรงเรียนแห่งนี้ได้แปลและเรียบเรียง *ปะทานุกรมการทำของคาวแลของหวานอย่างฝรั่งแลสยาม* ขึ้นมา[41] ใน *จดหมายเหตุแสงอรุณ* สิ่งพิมพ์ของโรงเรียนมีคอลัมน์สอนงานบ้านลงข้อเขียนเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง ตัวอย่างเช่นข้อเขียนของตาด ประทีปะเสน เรื่อง “การเรียนวิชา” ในปี 2449 บอกกับผู้อ่านว่าสมควรที่ผู้หญิงจะมีความรู้ เพื่อรับหน้าที่จัดการบ้านเรือน เพราะครอบครัวต้องอาศัย *“แม่เรือน”* ในการจัดเตรียมอาหารและเสื้อผ้า, ทำความสะอาด, และดูแลคนป่วย ซึ่งจะนำไปสู่ความศิวิไลซ์ที่กำลังไขว่คว้ากันอยู่[42] หรือข้อเขียนของลูศรี วิฆเนศ เรื่อง “วิธีรักษาความสงบแห่งครอบครัว” ในปีเดียวกันก็แนะนำว่าการรักษาบ้านเรือนให้เรียบร้อยเป็นงานใหญ่ที่ต้องพึ่งพา *“แม่เรือน”* การจัดบ้านให้สะอาดจะทำให้ครอบครัวมีความสุขและไม่มีความบาดหมางเกิดขึ้น[43]

ในหมู่ชนชั้นนำและปัญญาชนไทยเองก็เริ่มตระหนักว่าควรปลูกฝังทักษะในบ้านให้กับผู้หญิงทั้งโดยการตีพิมพ์ความรู้เผยแพร่และโดยให้การศึกษาในโรงเรียน ในแง่แรก เริ่มมีการตีพิมพ์คู่มือสำหรับผู้หญิงออกมาและพยายามกระจายไปสู่ผู้อ่านในวงกว้างขึ้น ในปี 2451-2452 ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ได้ตีพิมพ์ *แม่ครัวหัวป่าก์* ที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากหนังสือขายดีที่สุดแห่งยุคในอังกฤษเรื่อง *The Book of Household Management* ของอิซาเบลลา บีตัน (Isabella Beeton) ตำราเล่มนี้ไม่เพียงแต่สอนวิธีทำกับข้าวเพื่อยังความสุขในบ้านเรือนเท่านั้น

---

[39] Chie Ikeya, “The Scientific and Hygienic Housewife-and-Mother: Education, Consumption and the Discourse of Domesticity,” *The Journal of Burma Studies* 14 (2010): 70-83.

[40] อุ่นใจ ปฏิมาประกร. “บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย: กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417-2500” (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549), 50.

[41] โดม ไกรปกรณ์, “การเมืองวัฒนธรรมในตำราอาหารสมัยแรกของสยาม,” *วารสารประวัติศาสตร์* (2555): 18.

[42] ตาด, “การเรียนวิชา,” *จดหมายเหตุแสงอรุณ* 12, ฉ. 1 (เมษายน 125): 13-14.

[43] ลูศรี วิฆเนศ, “วิธีรักษาความสงบแห่งครอบครัว,” *จดหมายเหตุแสงอรุณ* 12, ฉ. 4 (กรกฎาคม 125): 117-119.

แต่ยังสอนให้ผู้หญิงรักษาความสะอาดในเคหสถานด้วย กระนั้นก็มุ่งไปที่ผู้หญิงชั้นสูงที่มีคนใช้มากกว่าหญิงสามัญชนทั่วไป และไม่ประสบความสำเร็จในแง่การขายเท่าไหร่นัก[44] ขณะที่คำแนะนำเกี่ยวกับการเลี้ยงลูกก็มีอยู่ในหนังสือ *บำรุงนารี* ของเทียนวรรณ (ต.ว.ส. วัณณาโภ) ซึ่งตีพิมพ์ในปี 2449 ตอนหนึ่งในเล่มสอนว่าหากใช้แม่นม แม่นมนั้นต้องงดสังวาส เพราะนั่นจะทำให้น้ำนมเสีย เป็นเหตุให้เด็กป่วยได้[45] กระทั่งเมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์ขยายมาถึงมือของบรรดาชนชั้นกลางในเมืองมากขึ้น การเน้นย้ำบทบาทในบ้านของผู้หญิงก็ยิ่งพบได้มากขึ้นอีก โดยเฉพาะในนิตยสารสำหรับผู้หญิง ซึ่งมีมากกว่า 10 หัวในระหว่างทศวรรษ 2460-2470

นอกจากเป็นพื้นที่สาธารณะแล้ว สื่อสิ่งพิมพ์จำพวกนิตยสารนี้ยังถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมสมัยนิยมและมีบทบาทไม่น้อยต่อการกำหนดเพศสภาพของผู้อ่านที่โดยมากคงเป็นชนชั้นกลาง ความเป็นแม่และแม่บ้านเป็นเนื้อหาที่พบได้เสมอ ทัศนะที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิงหัวต่าง ๆ มีทั้งการเคี่ยวเข็ญให้ผู้หญิงทำหน้าที่แม่และแม่บ้านให้ดีที่สุด และสอนวิธีในการทำหน้าที่นั้น เช่นข้อเขียนเรื่อง “เด็กกับมารดา” ใน *สตรีไทย* ฉบับหนึ่งในปี 2469 บอกกับผู้หญิงที่เป็นแม่ว่าการดูแลลูกให้ดีต้องเตรียมอาหารตามเวลา, ให้ลูกแต่งตัวสะอาดและเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ, ให้ไปโรงเรียนสม่ำเสมอ, ดูแลให้ทำการบ้าน, และบังคับให้นอนอย่างน้อย 10 ชั่วโมง เป็นต้น[46] หรือเรื่อง “กิจการปฏิบัติของแม่บ้าน” ใน *สุภาพนารี* ฉบับในปี 2474 ก็บอกกับผู้อ่านว่าแม่บ้านที่ดีควรปฏิบัติตามหลัก 5 ข้อต่อไปนี้ คือรู้จักเก็บหอมรอมริบ, ตกแต่งบ้านช่องให้สะอาดเสมอ, มีอารมณ์เย็นและเมตตาอารี, ไม่ปล่อยให้ผู้อื่นรับหน้าที่เรื่องอาหารการกิน, และตระเตรียมสิ่งของที่ต้องใช้ไม่ให้ขาด[47]

ส่วนการโรงเรียนผู้หญิงนั้น เมื่อกระทรวงธรรมการกับราชสำนักโดยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถดำริตั้งโรงเรียนผู้หญิงขึ้นก็กำหนดที่จะสอนวิชาแม่บ้านการเรือนด้วย มาในทศวรรษ 2450 เมื่อกระทรวงธรรมการหันมามุ่งเน้นที่การศึกษาเพื่อวิชาชีพ วิชาที่พิจารณากันว่าเป็นประโยชน์กับผู้หญิงโดยตรงก็คือความรู้เกี่ยวกับหน้าที่แม่บ้าน ซึ่งจะทำให้มีความรู้ในการอบรมสั่งสอนลูก และช่วยให้รู้จักวิธีปกครองกับรักษาสมบัติ[48] ที่

---

[44] ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์, *แม่ครัวหัวป่าก์*, เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545), 3. และสุนทรี อาสะไวย์, “กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววัง ก่อน พ.ศ. 2475,” *ศิลปวัฒนธรรม* 32, ฉ. 7 (พฤษภาคม, 2554): 92.

[45] ต,ว,ส, วัณณาโภ, *หนังสือบำรุงนารี*, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ และโรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ์, [2449?]), 11.

[46] “เด็กกับมารดา,” *สตรีไทย* 1, ฉ. 18 (28 มิถุนายน 2469): 5.

[47] กำพร้า, “กิจการปฏิบัติของแม่บ้าน,” *สุภาพนารี* 1, ฉ. 1 (มีนาคม 2473): 159-160.

[48] ยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ, “การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), บทที่ 3-4.

โรงเรียนราชินี ซึ่งเป็นแหล่งทดลองจัดการศึกษาเด็กหญิงมีการจัดการสอนเพื่อให้ผู้หญิงเรียนรู้การบ้านการเรือน คุณลักษณะของผู้หญิงที่พึงประสงค์ตามดำริของ ม.จ.พิจิตรจิราภา เทวกุล พระอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนในขณะนั้นคือเป็นภรรยาที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขได้ หากเป็นมารดาก็รู้จักอบรมสั่งสอนลูกให้อยู่ในศีลธรรมได้ หรือแม้ต้องอยู่เป็นโสดก็สามารถหาเลี้ยงตัวได้ ในปี 2451 ทรงจัดให้มีการให้โอวาทแก่นักเรียนทุกวันพฤหัสบดี โดยมีเรื่อง "ความกระเหม็ดกระแหม่-การเรือน" และ "ความสะอาด" รวมอยู่ด้วย[49] ภายหลัง ยังมีการฝึกออมทรัพย์, อนุกาชาด, และอนามัยพิทักษ์อีก

อย่างไรก็ดี กฎเกณฑ์, ความรู้, หรือรายการคุณสมบัติของการเป็นแม่และแม่บ้านเป็นสิ่งที่ไม่ตายตัวนัก ตำราและคู่มือแต่ละเล่มอาจมีข้อเน้นแตกต่างกันไป เช่น *หน้าที่ของแม่เรือน* โดยประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ แนะนำไว้ 6 ประการ ได้แก่ รู้จักการต้อนรับแขก, มีจรรยาดี, รอบคอบถี่ถ้วน, ทำเครื่องใช้ได้, รู้ภาษาไทยพอควร, และรู้จักการพยาบาลเบื้องต้น ทว่าไม่สอนการบริบาลทารก เนื่องจากเห็นว่ามีตำราอื่น ๆ แพร่หลายอยู่แล้ว[50] ขณะที่ใน *หน้าที่ของผู้หญิง* ของเนื้อทิพย์ เสมรสุต แบ่งเนื้อหาที่ควรรู้ออกเป็น 6 บท ได้แก่ ลูกผู้หญิง, การครัว, การต้อนรับแขก, การเลี้ยงดูและอบรมทารก, การพยาบาลและการใช้ยา, และยาต่าง ๆ ที่ควรมีไว้ประจำบ้าน[51] หรือใน *การเรือน* ของธิดา วรรณลักษณ์ จำแนกทักษะควรรู้ออกเป็น 8 หมวด ได้แก่ การจัดบ้านเรือน, การช่าง, การประดิษฐ์เครื่องหอม, การครัว, การพยาบาล, การเลี้ยงเด็ก, การเก็บรักษาเครื่องใช้, และการขับร้อง[52] ทั้งหมดนี้แม้จะมีรายละเอียดต่างกันไปบ้าง แต่ก็อาจสรุปได้ด้วยบทประทานสัมภาษณ์ของ ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุลในนิตยสาร *สุภาพนารี* เมื่อปี 2473 ที่ทรงชี้ให้เห็นว่าหน้าที่อันพึงประสงค์ของผู้หญิงทุกคนคือไม่ชิงดีทำหน้าที่ของผู้ชาย นั่นคือควรขะมักเขม้นต่อการเป็นแม่ที่มีสองด้าน หนึ่งคือ *"แม่บ้าน"* อีกหนึ่งคือ *"แม่มนุษย์"* ด้านแรกคือต้องทำกิจต่าง ๆ ในบ้านให้เรียบร้อย ไม่ให้เป็นที่เดือดเนื้อร้อนใจผู้ปกครองหรือสามี ส่วนด้านหลังคือการสั่งสอนวิชาและอบรมความประพฤติบุตรธิดาให้ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นศรีสง่าแก่วงศ์ตระกูล[53]

เพื่อการเป็นแม่และแม่บ้าน วิทยาศาสตร์คือความรู้จำเป็นสำหรับผู้หญิงที่เคลื่อนเข้ามาแทนที่ความรู้ชนิดเดิม ตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้คือหลักปฏิบัติในการเลี้ยงลูก ขณะที่ความรู้เดิมตามหลักโหราศาสตร์ดังที่ปรากฏใน *ตำราพรหมชาติ* คือการพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และถือเคล็ดต่าง ๆ

---

[49] เรื่องเดียวกัน, 85-89.

[50] ประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ, *หน้าที่ของแม่เรือน*, 2-22.

[51] เนื้อทิพย เสมรสุต, *หน้าที่ของผู้หญิง*, สารบาญ.

[52] ธิดา วรรณลักษณ์, *การเรือน*, สารบาญ (ก-ข).

[53] "อินเตอร์วิว หม่อมเจ้าหญิงพูลพิศมัย พระธิดาในสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ," *สุภาพนารี* 1, ฉ. 2 (21 มีนาคม 2473): 68.

เพื่อให้ทารกรอดชีวิต, แข็งแรง, และเลี้ยงง่าย[54] ความรู้ชนิดใหม่แบบวิทยาศาสตร์คาดหวังให้ผู้หญิงรู้จักหลักอนามัยที่เน้นให้หลีกเลี่ยงเชื้อโรคอันจะเป็นอันตรายต่อทารก สอดคล้องกับเงื่อนไขความรู้การแพทย์สมัยใหม่ที่เปลี่ยนมาอยู่บนสมมติฐานว่าโรคภัยต่าง ๆ เกิดจากจุลินทรีย์อันมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ซึ่งเป็นผลให้การสาธารณสุขหันมาเน้นควบคุมป้องกันโรคไม่ใช่การรักษาเมื่อเกิดโรคขึ้นแล้ว[55] คู่มือเรื่อง *การศุขาภิบาลสำหรับบุทคลและครอบครัว เป็นความรู้เรื่องการต่อสู้กับข้าศึกที่เราแลไม่เห็นตัว* ที่เรียบเรียงโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) นักการศึกษาคนสำคัญและตีพิมพ์ในปี 2461 เพื่อใช้สอนในโรงเรียนและเผยแพร่แก่ผู้อ่านทั่วไปด้วยนั้นจึงเตือน *"มารดา"* และ *"พี่เลี้ยง"* ให้ระวังเรื่องอาหารการกินของเด็ก เพราะเป็นช่องทางที่เชื้อโรคจะเข้าสู่ร่างกายเด็กได้ และแนะนำด้วยว่าอาหารชนิดใดเหมาะหรือไม่เหมาะกับเด็กวัยก่อนและหลัง 8 เดือน[56]

ระยะถัดมาก็เริ่มมีการเผยแพร่หนังสือคู่มือที่มุ่งหมายผู้หญิงมีครรภ์โดยตรง เช่น *ทารกสงเคราะห์ คือว่าด้วยการรักษาครรภ์และการเลี้ยงดูเด็กอ่อน* ของกรมสาธารณสุขที่พิมพ์ในครั้งแรกในปี 2468 แนะนำว่าทั้งแม่ที่กำลังตั้งครรภ์และลูกที่คลอดออกมาควรไปพบแพทย์เมื่อป่วย หรือควรรักษาความสะอาดให้แม่หลังคลอด เพื่อไม่ให้ป่วยเป็นโรคไข้ในเรือนไฟ เป็นต้น พร้อมกับชี้แนะอีกว่าหากผู้หญิงปฏิบัติตามนี้ก็เท่ากับสนองคุณชาติด้วยการทำให้ชาติเพิ่มพลเมืองขึ้น[57] หรือใน *ตำรารักษาครรภ์ และคู่มือสตรีเวลามีครรภ์* ของเหล็ง ศรีจันทร์ อดีตแพทย์ทหารบก ซึ่งพิมพ์แจกในปี 2475 ก็แนะนำว่าควรใช้ยากับอนามัยภัณฑ์ในการดูแลครรภ์ให้ผู้หญิงปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องตามหลักอนามัยของการมีครรภ์ (hygiene of pregnancy) เพื่อลดความลำบากและอันตรายของการเป็น *"มารดามนุษย์"* ลง เช่น ให้ใช้น้ำมันละหุ่ง, ซลิน, อิโนซ์ฟลุตชอลต์, โซดาซัลเฟต, หรือดีเกลือตามสมควร เพื่อระบายท้อง และใช้น้ำอุ่นหรือน้ำโบเรซิกขนาด 5 เปอร์เซ็นต์ทำความสะอาดช่องคลอด เป็นต้น[58]

ด้านงานบ้านและการครัว ตำราของโรงเรียนสตรีบ้านทวายชื่อ *วิชชาการเรือน* โดยประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ ที่น่าจะใช้มาตั้งแต่ก่อนปี 2475 แนะนำว่านอกจากการจ่ายตลาดให้

---

[54] ปัทมากร บุลสถาพร, "ความรู้ในตำราพรหมชาติ" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), 84-85.

[55] ดู ทวีศักดิ์ เผือกสม, *เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), บทที่ 1-2.

[56] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, *การศุขาภิบาลสำหรับบุทคลและครอบครัว เป็นความรู้เรื่องการต่อสู้กับข้าศึกที่เราแลไม่เห็นตัว* (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2461), 75-81.

[57] กรมสาธารณสุข, *ทารกสงเคราะห์ คือว่าด้วยการรักษาครรภ์และการเลี้ยงดูเด็กอ่อน*, 1-4.

[58] เหล็ง ศรีจันทร์, *ตำรารักษาครรภ์ และคู่มือสตรีเวลามีครรภ์* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2475), 13-15.

คุ้มค่า, การปรุงอาหารให้หลากรสชาติ, และการจัดห้องครัวให้เหมาะสมแล้ว ผู้หญิงควรเอาใจใส่รักษาความสะอาดทั้งร่างกายของตนเองและห้องครัว เพื่อให้อาหารที่ปรุงออกมามีความสะอาดและต้องจัดเก็บอาหารเหล่านั้นให้มิดชิดห่างจากแมลงวันหรือสัตว์อื่นที่เป็นพาหะของเชื้อโรค รวมถึงให้ล้างอุปกรณ์การกินต่าง ๆ ด้วยน้ำร้อน[59] หรือในหนังสือที่ใช้อบรมครูการเรือนที่แต่งโดยพระยาอานุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อดีตนายพลตรีทหารบกผู้มีส่วนสนับสนุนให้ก่อตั้งโรงเรียนด้านการเรือนก็คาดหวังให้แม่บ้านรู้วิชาเคมีไว้บ้าง เพื่อที่จะสามารถใช้กรดต่าง ๆ ในการทำความสะอาดได้ รวมถึงควรรู้ฟิสิกส์, ชีววิทยา, และการออมทรัพย์ด้วย[60] ผู้แต่งหนังสืออธิบายในภายหลังว่าทั้งหมดนี้จะส่งเสริมให้ผู้หญิงสามารถทำหน้าที่ตามธรรมชาติให้ดีขึ้น นั่นคือการเป็น *"มารดาและภริยาที่ดีของชาติ"*[61]

วิทยาศาสตร์เพื่อครอบครัวสำหรับผู้หญิงไม่เพียงอยู่ในรูปของความรู้เท่านั้น แต่ยังมีสินค้าและบริการต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นปกติตามหน้าสิ่งพิมพ์มาตั้งแต่ทศวรรษ 2460 อันเป็นผลจากการเติบโตของระบบเศรษฐกิจเงินตราและการบริโภคด้วย สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้อ่านจินตนาการความเป็นสมัยใหม่ออกและเรียกความสนใจจากกลุ่มผู้หญิงให้ตกเป็นเป้าหมายของการอุปโภคอนามัยภัณฑ์ที่จะทำให้มีชีวิตศิวิไลซ์ด้วยการประยุกต์วิทยาศาสตร์ลงไปในพื้นที่ครอบครัว จากวิทยานิพนธ์ของวิลลา วิลัยทอง อนามัยภัณฑ์โดยเฉพาะสบู่กลายมาเป็นหนึ่งในสินค้าสำคัญ เนื่องจากความหมายของมันที่ยึดโยงเข้าได้กับมโนทัศน์ความสะอาด, ความงาม, และความศิวิไลซ์ โฆษณาตามหน้าสิ่งพิมพ์ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้หญิงที่กำลังตกอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ยอมรับอัตลักษณ์และเข้าใจความหมายของการเป็นแม่และแม่บ้านเท่านั้น แต่ยังชักชวนให้ผู้หญิงเห็นว่าสินค้าวิทยาศาสตร์จะช่วยลดความยุ่งยากของงานบ้านลง ทำให้ผู้หญิงสนุกไปกับงานบ้านได้ ประหยัดเงิน, เวลา, และแรงอีกด้วย ยิ่งหลังช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อมาจนถึงทศวรรษ 2490 ก็ยิ่งชัดเจนขึ้นไปอีกว่าผู้หญิงตกเป็นเป้าหมายหลักของการอุปโภคสินค้าตามเพศสภาพ เนื่องจากการเติบโตของตลาดและธุรกิจเอกชน[62]

---

[59] ประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ, *วิชชาการเรือน* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2475), 5-6.

[60] พระยาอานุภาพไตรภพ, *เรื่องการเรือน*, อ้างถึงใน ชาติชาย มุกสง, "รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ. 2482-2517" (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), 221-222.

[61] พระยาอานุภาพไตรภพ, *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ป.ช., ป.ม., ท.จ., ราชองครักษ์พิเศษ จ.ป.ร. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 20 ธันวาคม พุทธศักราช 2504* (พระนคร: โรงพิมพ์ทหารบก, 2504), 96.

[62] Villa Vilaithong, "A Cultural History of Hygiene Advertising in Thailand, 1940s–early 1980s" (Ph.D. Thesis, Australian National University, 2006), chs. 2-3.

สุขภาพของแม่และเด็กก็เช่นเดียวกันที่กลายเป็นสินค้าและบริการ เช่น โฆษณาสูติกาสถานของสนอง ตุลยะพานิช ใน *สตรีไทย* ฉบับในปี 2469 ประกาศว่าพยาบาลที่นั่นได้รับประกาศนียบัตร ซึ่งหมายถึงมีทักษะวิชาชีพการผดุงครรภ์สมัยใหม่ และลงขายอุปกรณ์ที่ใช้ในการคลอด ในโฆษณายังแสดงถึงความเป็นสมัยใหม่ของบริการประเภทนี้ด้วยภาพพยาบาลในเครื่องแต่งกายตามวิชาชีพกำลังอุ้มทารกแรกเกิดขึ้นชั่งน้ำหนักบนตราชั่ง[63] หรือโฆษณาของห้างขายยาหมอเหล็ง ศรีจันทร์ ในหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* ฉบับปี 2479 ก็ระบุว่ายาสมัยใหม่สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยของแม่ที่เพิ่งคลอดให้หายได้จริง ไม่ต้องอยู่ไฟแบบเดิม[64] ทั้งหมดนี้ล้วนแต่คาดหมายให้ผู้หญิงเดินทันยุคทันสมัยอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และมีความสามารถดีพร้อมที่จะดูแลสุขทุกข์ของครอบครัว ซึ่งมักถูกพิจารณาว่าเป็นหน่วยย่อยของชาติได้

4. การส่งเสริมความเป็นแม่และแม่บ้านโดยรัฐ

หลังการปฏิวัติในปี 2475 ประเทศไทยเข้าสู่ยุคสร้างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและรณรงค์วัฒนธรรมใหม่ที่เป็นอารยะ กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ระเบียบโลกผลัดมือมาสู่สหรัฐอเมริกาและการเมืองระหว่างประเทศเข้าสู่ภาวะสงครามเย็นที่มีการขับเคี่ยวกันระหว่างประเทศในค่ายเสรีประชาธิปไตยกับค่ายคอมมิวนิสต์ แนวคิดเรื่องการพัฒนาและความเป็นอเมริกันในฐานะแม่แบบของความเป็นสมัยใหม่ก็กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนานัปการในสังคมไทย ไม่เพียงในทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่รวมถึงในทางวัฒนธรรมด้วย[65] ภายใต้บริบทเช่นนี้แม่และแม่บ้านที่มีความรู้แบบวิทยาศาสตร์ในการจัดการครอบครัวกลายเป็นสถาบันที่มีความเป็นทางการมากขึ้นโดยการส่งเสริมของรัฐ, ถูกยึดโยงเข้ากับนโยบายสร้างชาติ, มีระบบการศึกษารองรับ, และได้รับการเฉลิมฉลองในระดับชาติ ที่สำคัญคือยังมีการรับเอาอิทธิพลความรู้แบบอเมริกันเข้ามาพัฒนาทักษะสำหรับความเป็นหญิงด้วย

วัฒนธรรมฝ่ายหญิงที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของความก้าวหน้าถือเป็นหนึ่งในนโยบายสำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. ในปี 2486 จึงมีการตั้งสำนักขึ้นในสภาวัฒนธรรมแห่งชาติโดยท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ภริยานายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้า รับผิดชอบงานด้านการส่งเสริมวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเป็นแม่, สุขอนามัย, และการดูแลทารก รวมถึงช่วยยกระดับ

---

[63] *สตรีไทย* 1, ฉ. 35 (25 ตุลาคม 2469): 32.

[64] *ประชาชาติ*, 13 มีนาคม 2479.

[65] ดูเพิ่มเติมที่ ณัฐพล ใจจริง, *ขุนศึก ศักดินา และพญาอินทรี: การเมืองไทยภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2563). และ Matthew Phillips, *Thailand in the Cold War* (London and New York, NY: Routledge, 2016).

การดำรงชีวิตและความสุขในครอบครัว[66] นอกจากนี้ เพื่อบรรเทาความตึงเครียดที่ผู้หญิงอาจต้องพบเจอในครอบครัว สำนักแห่งนี้จึงเปิดรับเรื่องร้องทุกข์จากผู้หญิงที่ได้รับความเดือดร้อนจากการประพฤติปฏิบัติของสามีและประสงค์ที่จะได้รับความช่วยเหลือหรือคำแนะนำด้วย[67] สอดคล้องกับวัฒนธรรมของผัวเมียที่กำลังรณรงค์อยู่ในขณะนั้นให้ชายและหญิงที่เป็นคู่ครองกันปฏิบัติต่อกันแบบ *"เพื่อนร่วมชีวิต ร่วมสุข ร่วมทุก ร่วมกันทำมาหากิน"* ไม่ใช่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนืออีกฝ่าย[68] อย่างไรก็ดี เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. สิ้นสุดสภาพลงในปี 2487 การดำเนินงานของสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงก็เป็นอันยุติลงชั่วระยะหนึ่ง กระทั่งจอมพล ป. กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งจึงมีการตั้งสำนักนี้ขึ้นใหม่ในปี 2495 และมีความพยายามขยายงานวัฒนธรรมฝ่ายหญิงออกไปยังต่างจังหวัด ระหว่างปี 2496-2497 มีการตั้งสมาคมผู้หญิงประจำจังหวัดขึ้นถึง 68 แห่ง ภายใต้การอุปถัมภ์ของท่านผู้หญิงละเอียด[69]

การสร้างวัฒนธรรมฝ่ายหญิงนี้จะดำเนินไปบนพื้นฐานของการสำเหนียกถึงความแตกต่างทางเพศที่เป็นส่วนสำคัญของการให้ความหมายแก่เพศสภาพในฐานะที่เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม[70] แม่และแม่บ้านถูกนิยามให้เป็นอุดมคติของความเป็นหญิง พร้อมกับมีการคลี่คลายพื้นที่ทางเพศสภาพที่เคยแบ่งแยกผู้ชายและผู้หญิงออกจากกัน และการจัดความสัมพันธ์ของทั้งสองเพศในการสร้างชาติ เจตจำนงของการตั้งสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงตามที่จอมพล ป. กล่าวไว้ในวันเปิดทำการของสำนักเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2486 จึงมุ่งไปที่การเปิดพื้นที่ทางการเมืองสำหรับผู้หญิง เพื่อให้ผู้หญิงส่วนหนึ่งที่เป็นผู้นำสามารถวางนโยบายและร่างกฎหมายที่จะเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าของผู้หญิงได้เอง ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้ผู้หญิงที่เหลือส่วนใหญ่ที่มีภาระการบ้านโดยเฉพาะงานเลี้ยงลูกสามารถทำหน้าที่นั้นต่อไปได้ ความก้าวหน้าก็จะตกแก่ชาติ เพราะจำนวนประชากรย่อมเพิ่มขึ้น จอมพล ป. เห็นว่าแม้จะเป็น

---

[66] ชานันท์ ยอดหงษ์, *หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2564), 209-210. และดูการอภิปรายเกี่ยวกับนโยบายเหล่านี้ในฐานะส่วนหนึ่งของโครงการสร้างประชากรได้ที่ ก้องสกล กวินรวีกุล, "การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), บทที่ 2.

[67] หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.30/21 การร้องทุกข์ของภรรยาข้าราชการและประชาชน (พ.ศ. 2484).

[68] "ประกาสสภาวัธนธัมแห่งชาติ เรื่องวัธนธัมของผัวเมีย," *ราชกิจจานุเบกสา* เล่มที่ 61 ตอนที่ 11 (15 กุมภาพันธ์ 2487): 273, 275.

[69] ชานันท์ ยอดหงษ์, *หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง*, 219-220.

[70] ความหมายเช่นนี้ของเพศสภาพมาจาก Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," in *Gender & History in Western Europe*, ed. Robert Shoemaker and Mary Vincent (London: Arnold, 1998), 55.

ที่ยอมรับกันทั่วไปในขณะนั้นว่าการเมืองคือพื้นที่ของผู้ชายและการบ้านคือของผู้หญิง แต่ความก้าวหน้าของชาตินั้นเรียกร้องให้ทุกคนต้องทำหน้าที่ตามเพศและตามวัย การสร้างวัฒนธรรมฝ่ายหญิงจำเป็นที่จะต้องดำเนินการโดยผู้หญิงเอง ขณะที่ผู้ชายคือฝ่ายสนับสนุนและให้ความร่วมมือเท่านั้น[71]

นอกจากเพื่อเอื้ออำนวยให้ผู้หญิงจัดการงานบ้านได้แล้ว การปรับปรุงมาตรฐานวัดระดับก็จำเป็นสำหรับการส่งเสริมความเป็นแม่และแม่บ้าน ในปี 2496 สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงดำริให้มีการแข่งขันตกแต่งบ้านในเขตจังหวัดพระนครและธนบุรีขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้ผู้หญิงได้แสดงสมรรถภาพในการจัดที่อยู่อาศัยให้สะอาด, ถูกสุขลักษณะ, และเป็นระเบียบเรียบร้อยตามนโยบายของรัฐบาลที่จะส่งเสริมความอยู่ดีกินดีของประชาชนและสร้างวัฒนธรรมที่ดีของชาติ ปรากฏว่ามีผู้เข้าร่วมแข่งขันมากถึง 152 ราย เกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการตัดสินนอกจากความสวยงามและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ยังรวมถึงความมีสุขลักษณะและการกำจัดสิ่งปฏิกูลของบ้านด้วย แบ่งประเภทบ้านที่แข่งขันเป็นขนาดใหญ่และขนาดเล็ก มีจำนวนเงินรางวัลสำหรับผู้ชนะลำดับต่าง ๆ ตั้งแต่ 500-3,000 บาท และทำพิธีมอบรางวัลแก่ผู้ชนะต่อหน้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนมาก โดยมีจอมพล ป. ในฐานะประธานกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นประธาน[72]

สาระสำคัญของงานประกวดนี้ไม่เพียงแต่เป็นการส่งเสริมสมรรถภาพผู้หญิงและชี้แนะว่าบ้านคือสถานที่กอปรความเป็นหญิงเท่านั้น แต่เป็นการกำหนดอุดมคติแม่และแม่บ้านด้วย ในที่นี้คือพวกเธอต้องสามารถเลือกสรรวัตถุวัฒนธรรมต่าง ๆ เพื่อจัดการ, ตกแต่ง, และอวดบ้านที่เปี่ยมไปด้วยความหมายอันสอดประสานกับเป้าประสงค์ของรัฐ นั่นคือเกาะกุมทั้งความเป็นไทยและความเป็นสมัยใหม่เอาไว้ให้ได้พร้อมกัน และที่สำคัญคือทั้งหมดนี้ต้องเป็นไปอย่างมีระเบียบ มีการลำดับความสำคัญก่อนหลัง *สมุดภาพการประกวดบ้านและบริเวณ* ที่สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงพิมพ์ขึ้นแสดงให้เห็นว่าห้องต่าง ๆ ของบ้านที่เข้าประกวดนั้นอยู่ในสภาพเรียบร้อยและมีอุปกรณ์ที่จำเป็น แต่ละห้องถูกหลั่นความสำคัญไม่เท่ากัน ชุดภาพถ่ายการตกแต่งภายในบ้านที่ได้รับรางวัลในประเภทบ้านขนาดใหญ่จึงเลือกแสดงภาพห้องพระที่มีการตั้งโต๊ะหมู่บูชาอันสื่อถึงความเป็นไทยเป็นลำดับแรก ตามด้วยห้องอื่น ๆ ที่มีข้าวของเครื่องใช้สมัยใหม่

---

[71] "เรื่อง พิธีเปิดงานสำนักวัธนธัมฝ่ายหยิง นะ บ้านไทยพันธมิตร," *ข่าวโคสนาการ* 6, ฉ. 3 (มีนาคม 2486): 184-186. ทั้งนี้ การคลี่คลายของพื้นที่ทางเพศสภาพที่แบ่งแยกผู้ชายและผู้หญิงออกจากกันไม่ได้ดำเนินไปในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงในแง่ประสบการณ์ชีวิตโดยเฉพาะในช่วงเวลาหลังจากนี้ด้วย ดู ปวีณา กุดแถลง, "มโนทัศน์ความเป็นหญิงและความเป็นชายในนิตยสารสตรีสาร พ.ศ. 2491-2539" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561), บทที่ 3.

[72] สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง, สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, *สมุดภาพการประกวดภาพและบริเวณ* (พระนคร: โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, 2497), ไม่มีเลขหน้า.

เช่น ชุดรับแขก, โต๊ะอาหาร, ห้องนอน, และสุขภัณฑ์ เป็นต้น[73] ทั้งนี้ ไม่ว่าในทางปฏิบัติจะมีการจัดระเบียบบ้านตามตรรกะการจัดเรียงภาพหรือไม่ก็ตาม สิ่งที่เห็นได้จากสมุดภาพนี้คือการรณรงค์ให้แม่และแม่บ้านแสดงออกซึ่งความเป็นไทยเป็นข้อแรกและความเป็นสมัยใหม่เป็นข้อถัดมา

อีกหนึ่งองคาพยพของรัฐที่มีบทบาทอย่างเข้มข้นต่อการผลิตแม่และแม่บ้านคือระบบการศึกษาที่มุ่งขีดคั่นความเป็นหญิงออกจากความเป็นชาย ในปี 2477 กระทรวงธรรมการทำการเปิดโรงเรียนมัธยมวิสามัญการเรือนโดยมีจุดประสงค์เพื่อผลิตครูการเรือนและสนับสนุนให้มีการเรียนวิชาการเรือนอย่างกว้างขวาง พระยาอานุภาพไตรภพอธิบายว่าความสำคัญของโรงเรียนนี้อยู่ที่การส่งเสริมให้ผู้หญิงได้เรียนอย่างเหมาะสมตามที่ธรรมชาติสรรค์สร้างมา เขาเห็นว่าข้อบกพร่องของการศึกษาในตอนนั้นคือยังไม่มีการจัดวิชาของผู้หญิงให้ต่างจากของผู้ชาย ผลที่ตามมาคือจำนวนประชากรของประเทศจะลดน้อยลง จำเป็นที่จะต้องบ่มเพาะให้ผู้หญิง *"ทำการอยู่กับบ้านอยู่กับเรือน หรือช่วยบุรุษแบ่งเบาการทางบ้าน"*[74] พร้อมกับยืนยันต่อไปอีกว่า *"การศึกษาของหญิงในหน้าที่การแม่บ้านแม่เรือนจึงควรนับว่า มีความสำคัญยิ่งกว่าการศึกษาใด ๆ หมด"*[75] ทั้งนี้ เจตนาของข้ออธิบายนี้ไม่ได้อยู่ที่การแบ่งแยกเด็ดขาดให้พื้นที่ในบ้านเป็นของผู้หญิงและพื้นที่นอกบ้านเป็นของผู้ชาย ผู้หญิงในที่นี้คือผู้ช่วยแบ่งเบาภาระในบ้านของผู้ชาย บทบาทและหน้าที่ของแม่และแม่บ้านเป็นที่ตระหนักว่ามีผลไกลไปกว่าพื้นที่ในบ้าน นั่นคือความเจริญของประเทศ อย่างไรก็ดี ในระยะแรกมีผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเฉลี่ยเพียงปีละ 10 กว่าคน กระทั่งในทศวรรษ 2490 จึงขยับไปที่กว่า 100 คน และในปลายทศวรรษเดียวกันก็มีผู้เข้าศึกษาสูงถึงกว่า 800 คน[76]

ทศวรรษ 2490 นี้เองที่แม่และแม่บ้านจะได้รับการยกระดับความสำคัญมากขึ้นอีกพร้อมกับการศึกษาที่ขยายตัวขึ้นและการพัฒนาแห่งชาติที่ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา วิทยานิพนธ์ของชาติชาย มุกสงเสนอว่าสถาบันความรู้สำหรับผู้หญิงในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลอย่างยิ่งจากคหกรรมศาสตร์แบบอเมริกันที่มุ่งเน้นสร้างแม่บ้านสมัยใหม่ผู้เอาใจใส่ต่อวิทยาศาสตร์และสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตครอบครัวหรือแม้กระทั่งประกอบอาชีพนอกบ้านได้[77] มีการเปิดหลักสูตรการศึกษาด้านคหกรรมศาสตร์ขึ้นในสถาบันอุดมศึกษาอย่างมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และวิทยาลัยวิชาการศึกษา บางแสน ในระดับอาชีวศึกษาก็มีการเปิด

---

[73] เรื่องเดียวกัน.

[74] *ประชาชาติ*, 24 พฤษภาคม 2477.

[75] *ประชาชาติ*, 26 พฤษภาคม 2477.

[76] ชาติชาย มุกสง, "รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ. 2482-2517," 219.

[77] เรื่องเดียวกัน, บทที่ 5.

หลักสูตรที่วิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพ ซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยการสนับสนุนของสหรัฐฯ รวมถึงบรรจุไว้ในหลักสูตรโรงเรียนมัธยมสามัญด้วย นอกจากนี้ กลุ่มนักการศึกษาด้านคหกรรมศาสตร์ก็ได้รวมกลุ่มจัดตั้งสมาคมของตนเองขึ้นในปี 2498 และมีบทบาทไม่น้อยต่อการปฏิวัติเทคโนโลยีการครัว หนึ่งในนั้นคือการรณรงค์วิธีหุงข้าวแบบไม่เช็ดน้ำที่รักษาคุณค่าทางโภชนาการของอาหารเอาไว้[78]

แม่และแม่บ้านยังได้รับการเฉลิมฉลองด้วยการจัดมหกรรมระดับชาติและถูกกำหนดให้มีวันที่ระลึกถึงในรอบปี กระทรวงการสาธารณสุขได้จัดงานวันแม่ของชาติครั้งแรกขึ้นเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2486 ณ สวนอัมพร กรุงเทพฯ ซึ่งตรงกับวันครบรอบปีของการสถาปนากระทรวง และมีการจัดงานในส่วนภูมิภาคตามมา เช่นที่ลำปาง, นครราชสีมา, เพชรบุรี, นครศรีธรรมราช, และตรัง เป็นต้น[79] อย่างไรก็ดี ในปีถัดมาไม่ได้มีการจัดงานขึ้นอีก เนื่องจากภาวะสงครามกระทั่งในปี 2493 จึงมีการฟื้นฟูการจัดงานขึ้นอีกครั้ง และในต้นปี 2496 คณะรัฐมนตรีก็ลงมติให้วันที่ 15 เมษายนเป็นวันแม่ประจำชาติ กระทั่งในปี 2500 วันแม่จึงถูกถอดออกจากวันสำคัญในปฏิทินระบบราชการหลังการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์[80] ทั้งนี้ งานวันแม่ที่ริเริ่มขึ้นในปี 2486 มีเป้าหมายเพื่อโฆษณายกย่องฐานะของผู้หญิง และเผยแพร่ความรู้ด้านอนามัยแม่และเด็ก กิจกรรมในงานมีทั้งนิทรรศการเกี่ยวกับการสงเคราะห์แม่และเด็ก, งานรื่นเริงต่าง ๆ, และที่เป็นจุดสำคัญในการดึงดูดความสนใจของประชาชนก็คือการประกวดแม่สุขภาพดี, แม่ลูกมาก, และแม่จูงลูก

การประกวดแม่ประเภทต่าง ๆ ข้างต้นนั้นมีเกณฑ์การตัดสินอยู่ที่จำนวนลูกที่มี, สุขภาพแม่และเด็ก, และการอบรมเลี้ยงดูเด็ก[81] เกณฑ์เหล่านี้คงไม่ได้มุ่งประโยชน์เพียงเพื่อวางปทัสถานของความเป็นหญิงเท่านั้น แต่ยังเป็นการส่งทอดแนวคิดการสร้างชาติที่มุ่งเร่งเพิ่มจำนวนประชากรในชาติไปสู่สาธารณชนด้วย ภายหลังในทศวรรษ 2490 จึงขยายหลักในการตัดสินให้ครอบคลุมเรื่องการสมาคมกับเพื่อนบ้าน, การประหยัดรายจ่ายของครอบครัว, ความประพฤติและมารยาท, การจัดบ้านตามลักษณะสุขาภิบาล, และการหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ[82] น่าสนใจด้วยว่างานวันแม่ในยุคหลังนี้มีแนวโน้มค่อนไปทางอนุรักษนิยมมากขึ้น

---

[78] เรื่องเดียวกัน, 240-241.

[79] *ไทยใหม่*, 14 มีนาคม 2486. *ไทยใหม่*, 23 พฤษภาคม 2486. *ไทยใหม่*, 27 พฤษภาคม 2486. *ไทยใหม่*, 9 มิถุนายน 2486. และนันทิรา ขำภิบาล, "นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), 194-195.

[80] ชานันท์ ยอดหงษ์, *หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง*, 303.

[81] *ไทยใหม่*, 17 มกราคม 2486.

[82] ข่าวตัดใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2497/บ13.7 งานวันแม่.

กล่าวคือไม่เพียงเน้นความหมายที่ผู้หญิงมีต่อประเทศชาติอย่างเดียว ทว่ายังมุ่งเชิดชูพระคุณของแม่ที่ผู้เป็นลูกพึงตระหนักและสำนึกถึงไปพร้อมกัน ตัวอย่างของอารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากบทประพันธ์ตอนหนึ่งของท่านผู้หญิงละเอียดในหนังสือ *วันแม่* เมื่อปี 2496 ที่ว่า *"แม่มิใช่แต่เพียงให้กำเนิดลูก จิตพันผูกเฝ้าถนอมเป็นจอมขวัญ ... ไม่แห้งเหือดรักนิรันดร์นั่นแหละแม่ ไม่จืดจางห่างสวาสดิ์นิราศแล พระคุณแม่ยิ่งฟ้าดินสิ้นสากล"* เป็นต้น[83]

ความรู้สำหรับแม่และแม่บ้านที่แจกจ่ายได้คืออีกโครงการสำคัญของงานวันแม่ในปี 2486 กระทรวงการสาธารณสุขจึงเรียบเรียงและตีพิมพ์หนังสือ *คู่มือสมรส* เผยแพร่แก่ผู้หญิงที่เข้าร่วมงาน ภายหลังสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิงได้ใช้คู่มือเล่มนี้เป็นหนังสือแจกในงานวันแม่ในทศวรรษ 2490 ด้วย เนื้อหาในคู่มือครอบคลุมกว้างขวางทั้งเรื่องความสำคัญของการสมรส, การตรวจร่างกาย, แนวทางปฏิบัติที่ดีในการครองคู่, การปฏิบัติตัวเมื่อตั้งครรภ์, การเตรียมเครื่องใช้สำหรับแม่และเด็ก, การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่, อาหารสำหรับเด็กในวัยต่าง ๆ, และการอบรมและฝึกนิสัยเด็ก[84] อย่างไรก็ดี แก่นสารของคู่มือเล่มนี้ไม่ได้อยู่ที่เนื้อหาและการปฏิบัติตัวตามที่แนะนำอย่างเคร่งครัดของผู้อ่านเพียงเท่านั้น จอมพล ป. และท่านผู้หญิงละเอียดยังคาดหวังที่จะเห็นมัน *"เปนหนังสือ[ที่]วางไว้ทุกบ้าน"*[85] นั่นคือเป็นเครื่องประดับสำหรับบ้านที่แสดงถึงการมีความรู้และเอาใจใส่ต่อการเป็นแม่และแม่บ้าน

นโยบายการสาธารณสุขที่เอาใจใส่ผู้หญิงเป็นพิเศษเช่นนี้ไม่เพียงมุ่งยกย่องฐานะของผู้หญิงให้ทัดเทียมกับที่เป็นในอารยประเทศและเร่งอัตราการเกิดของประชากรให้ตอบสนองต่อความก้าวหน้าเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสิ่งที่งานศึกษาของทวีศักดิ์ เผือกสมเรียกว่ารัฐเวชกรรมด้วย กล่าวคือเป็นรัฐที่มีกลไกทางการแพทย์สอดส่องและควบคุมเรือนร่างของพลเมืองให้อยู่ภายใต้อำนาจของความรู้ทางการแพทย์ เพื่อแปรให้ร่างกายของพลเมืองกลายเป็นหน่วยการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุดตามเหตุผลของระบบทุน[86] ดังนั้น นอกจากคาดหวังให้ผู้หญิงสามารถเลี้ยงดูลูกได้อย่างถูกหลักอนามัยหรือมีทักษะรับผิดชอบภาระงานต่าง ๆ ในบ้านแล้ว รัฐบาลจึงปรับปรุงงานอนามัยแม่และเด็กในด้านอื่น ๆ ไปพร้อมกัน เช่น การเปิดเรียนผดุงครรภ์ที่วชิรพยาบาลในปี 2482 เพื่อส่งผู้ที่ผ่านการอบรมออกไปประจำสุขศาลาหรือสำนักงานผดุงครรภ์ตามภูมิลำเนาในส่วนภูมิภาค, การตั้งแผนกสงเคราะห์มารดาและเด็กของกรมสาธารณสุขในปีเดียวกัน ซึ่งต่อมาเมื่อสถาปนากระทรวงการสาธารณสุขในปี 2485 ก็ได้รับ

---

[83] *วันแม่* (พระนคร: สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2496), ไม่มีเลขหน้า.

[84] กะซวงการสาธารนสุข, กรมสาธารนสุข, *คู่มือสมรส* (พระนคร: ไทยนุกูล, 2486).

[85] เรื่องเดียวกัน, (ค).

[86] ทวีศักดิ์ เผือกสม, *เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย*, 174-175.

การยกฐานะจากแผนกขึ้นเป็นกอง, และการส่งนางสงเคราะห์, หมอตำแย, และแพทย์ไปเยี่ยมบ้าน เพื่อส่งเสริมให้หญิงมีครรภ์รู้จักดูแลตัวเองและการบริบาลทารก เป็นต้น[87]

เมื่อล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2490 ที่รัฐเวชกรรมไทยพยายามสยายปฏิบัติการของตัวเองออกไปให้กว้างขวางและเข้มข้นกว่าเดิม การสาธารณสุขก็ยิ่งเอื้อมเข้าไปใกล้ชิดแม่และแม่บ้านมากขึ้น ส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงนี้ยังเป็นผลมาจากการสนับสนุนทางการเงินและวิชาการจากสหรัฐฯ และองค์การระหว่างประเทศภายใต้ระเบียบโลกของตนด้วย ในปี 2495 สถานสงเคราะห์แม่และเด็กแห่งสำคัญของกระทรวงการสาธารณสุขที่ย่านสาทร กรุงเทพฯ จึงได้รับการก่อตั้งขึ้นโดยความช่วยเหลือจากองค์การต่าง ๆ ในสหประชาชาติ (United Nations) เพื่อให้เป็นศูนย์สังคมสงเคราะห์ครอบครัว ทำหน้าที่รับฝากครรภ์, ออกเยี่ยมตามบ้าน, ประสานงานทางการแพทย์, สำรวจโภชนาการครอบครัว, และฝึกอบรมการผดุงครรภ์ ทั้งหมดนี้โดยมีผู้เชี่ยวชาญทั้งที่ปรึกษาการแพทย์, สังคมกร, และพยาบาลจากองค์การอนามัยโลก (World Health Organization) ร่วมปฏิบัติการด้วย รวมถึงมีแผนกสาธิตการบ้าน (home demonstration) เพื่อให้คำปรึกษาแก่ผู้หญิงเกี่ยวกับวิธีการเลี้ยงดูและเตรียมอาหารที่จำเป็นให้ลูก[88] ที่สำคัญคือความช่วยเหลือในลักษณะนี้จะดำเนินต่อเนื่องไปอีกหลายปีในช่วงที่สงครามเย็นยังคงตึงเครียดอยู่

อย่างไรก็ดี ในปลายทศวรรษ 2490 นี้เอง ศูนย์กลางของครอบครัวที่รัฐให้ความสนใจก็จะเคลื่อนไปสู่เด็กมากขึ้น ไม่ใช่แม่และแม่บ้านโดยลำพัง สืบเนื่องจากนโยบายเร่งอัตราประชากรของรัฐบาลในทศวรรษก่อนที่ส่งผลให้ประชากรวัยเด็กเริ่มมีสัดส่วนมากขึ้นและเริ่มนำไปสู่การก่อรูปของวัฒนธรรมวัยรุ่น (youth culture) ในเวลาถัดมา งานฉลองวันเด็กแห่งชาติครั้งแรกจึงถูกจัดขึ้นในวันจันทร์แรกของเดือนตุลาคม 2498 โดยมีกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงศึกษาธิการเป็นเจ้าภาพร่วมกัน และจัดต่อเนื่องมาแม้จะเกิดการปฏิวัติในปี 2500 ก็ตาม[89] ขณะที่การจัดงานวันแม่ในระดับชาตินั้นเป็นอันงดไป และตั้งแต่ทศวรรษ 2500 นี้เองที่บทบาทในการส่งเสริมความเป็นแม่และแม่บ้านที่เคยอยู่กับรัฐเป็นสำคัญก็จะเปลี่ยนมือไปสู่สมาคมผู้หญิงต่าง ๆ มากขึ้นด้วย

---

[87] นันทิรา ขำภิบาล, “นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487,” 191-193.

[88] “สถานมารดา-ทารกสงเคราะห์ ถนนสาธร,” *สตรีสาร* 5, ฉ. 101 (ต้นสิงหาคม 2495): 15-20.

[89] วัชนี คำน้ำปาด, “เด็ก กับความคาดหวังของรัฐบาล พ.ศ. 2502-2519” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 19. และเกี่ยวกับวัฒนธรรมวัยรุ่นไทย ดู พงศกร ชะอุ่มดี, “ภาพถ่ายกับชีวิตวัยรุ่นชนชั้นกลางในกรุงเทพมหานคร ทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2530” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560).

5. บทสรุป

การเข้าสู่สมัยใหม่ของสังคมไทยตั้งแต่ครึ่งแรกของศตวรรษที่ 25 ได้เปิดสนามของการนิยามความเป็นหญิงที่เหมาะสมขึ้น บทความนี้อภิปรายให้เห็นว่าดังนั้นแม่และแม่บ้านจึงก่อรูปขึ้นในฐานะอุดมคติของผู้หญิงดีที่ยึดโยงตัวตนเข้ากับครอบครัว, ความเป็นสมัยใหม่, และความเป็นไทยเอาไว้ได้ ความเป็นตะวันตกที่ในระยะแรกผูกพันจำเพาะกับคริสต์ศาสนาถูกตีตราจากชนชั้นนำตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่าเป็นสิ่งที่กร่อนกลืนความเป็นหญิงและความเป็นไทย ยิ่งเมื่อสังคมไทยโดยเฉพาะกรุงเทพฯ เติบโตไปสู่ความเป็นเมืองที่มีลักษณะข้ามวัฒนธรรมมากขึ้น ความเป็นตะวันตกที่ล้นเกินของผู้หญิงก็หมายรวมไปถึงความคิด, รูปลักษณ์, และการประพฤติ ขณะที่การเพ่งเล็งปัญหาเหล่านี้ก็จะมาจากชนชั้นกลางที่กลายเป็นตัวแสดงหลักของสังคมเมืองมากขึ้น แม่และแม่บ้านที่ตั้งมั่นอยู่ในพุทธศาสนาถูกนำเสนอขึ้นจากบริบทเช่นนี้ในฐานะสิ่งที่เหมาะสม อย่างไรก็ดี ตรรกะของสมัยใหม่นั้นก็เรียกร้องให้ผู้หญิงต้องปรับประยุกต์เอาวิทยาศาสตร์ลงไปในครอบครัวที่ถูกพิจารณาจากสายตาแบบรัฐว่าเป็นหน่วยย่อยของชาติด้วย ตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นอย่างช้า วิทยาศาสตร์อันเป็นองค์ประกอบของความเป็นสมัยใหม่จึงกลายเป็นทั้งความรู้, สินค้า, และบริการให้ผู้หญิงเลือกสมาทาน เพื่อที่จะแสดงบทบาทและทำหน้าที่ในครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์

หลังการปฏิวัติในปี 2475 โครงการสร้างชาติก็หมายรวมเอาการส่งเสริมความเป็นแม่และแม่บ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งด้วย มีการรณรงค์วัฒนธรรมฝ่ายหญิง, จัดมหกรรมวันแม่, จัดการศึกษาวิชาการเรือน, และขยายการสาธารณสุขสำหรับแม่และเด็ก ยิ่งในทศวรรษ 2490 แม่และแม่บ้านก็ถูกพัฒนาขึ้นอีกโดยความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ที่มาในรูปความรู้, งบประมาณ, และอื่น ๆ อย่างไรก็ดี ประเด็นที่เราน่าจะต้องไขความกระจ่างต่อไปด้วยก็คืออุดมคติแม่และแม่บ้านนั้นปรับเปลี่ยนไปอย่างไรท่ามกลางเงื่อนไขใหม่ ๆ ของประวัติศาสตร์ยุคถัดมา อาทิ การพัฒนาที่เรียกร้องให้ผู้หญิงทำงานนอกบ้าน, ปิตาธิปไตยที่เสื่อมคลายลง, การกลายเป็นศูนย์กลางของเด็ก, มโนทัศน์เรื่องครอบครัวที่ถูกท้าทาย, และรูปแบบความสัมพันธ์และอารมณ์ในครอบครัวที่เปลี่ยนไป เป็นต้น รวมถึงการพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของประสบการณ์ชีวิตผู้หญิงอย่างลึกซึ้งที่จะช่วยทำความเข้าใจว่าอุดมคติแม่และแม่บ้านแบบวิทยาศาสตร์ถูกรับเอาไปปฏิบัติและมีส่วนสำคัญในการกำหนดหรือเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์ทางเพศสภาพในครอบครัวอย่างไร

รายการอ้างอิง

กรมสาธารณสุข. *ทารกสงเคราะห์ คือว่าด้วยการรักษาครรภ์และการเลี้ยงดูเด็กอ่อน*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2470.

"กฤษณาสอนน้องคำฉันท์." ใน *ประชุมสุภาษิตสอนหญิง*. บรรณาธิการโดย ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555.

ก้องสกล กวินรวีกุล. "การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

กะซวงการสาธารนสุข. กรมสาธารนสุข. *คู่มือสมรส*. พระนคร: ไทยนุกูล, 2486.

กำพร้า. "กิจการปฏิบัติของแม่บ้าน." *สุภาพนารี* 1, ฉ. 1 (มีนาคม 2473): 159-160.

คหปตานี (แม่บ้านหรือแม่เรือน). พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2479.

ชาติชาย มุกสง. "รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ. 2482-2517." วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

ชานันท์ ยอดหงษ์. *หลังบ้านคณะราษฎร: ความรัก ปฏิวัติ และการต่อสู้ของผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2564.

ณัฐพล ใจจริง. *ขุนศึก ศักดินา และพญาอินทรี: การเมืองไทยภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2563.

ดอกไม้สด. *ความผิดครั้งแรก*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. "โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

"เด็กกับมารดา." *สตรีไทย* 1, ฉ. 18 (28 มิถุนายน 2469): 5, 7.

โดม ไกรปกรณ์. "การเมืองวัฒนธรรมในตำราอาหารสมัยแรกของสยาม." *วารสารประวัติศาสตร์* (2555): 15-33

ต,ว,ส, วัณณาโภ. *หนังสือบำรุงนารี*. เล่ม 1-4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ และโรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ์, [2449].

ตาด. "การเรียนวิชา." *จดหมายเหตุแสงอรุณ* 12, ฉ. 1 (เมษายน 125): 13-14.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. *เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ไทยใหม่, 17 มกราคม 2486; 14 มีนาคม 2486; 23 พฤษภาคม 2486; 27 พฤษภาคม 2486, 5; 9 มิถุนายน 2486.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. *การศุขาภิบาลสำหรับบุทคลและครอบครัว เป็นความรู้เรื่องการต่อสู้กับข้าศึกที่เราแลไม่เห็นตัว*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2461.

ธิดา วรรณลักษณ์. *การเรือน*. พระนคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2479.

นันทิรา ขำภิบาล. "นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี." ใน *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2555.

เนื้อทิพย เสมรสุต. *หน้าที่ของผู้หญิง*. พระนคร: โรงพิมพ์หว่าเชียง, 2478.

ปรัดเล. *คำภีร์ครรภ์ทรักษา, แปลย่นความจากออกจากคำภีร์ครรภ์ทรักษาแห่งแพทย์หมออะเมริกา*. Bangkok: A.B.C.F.M. Mission Press, 1842.

"ประกาสสภาวัธนธัมแห่งชาติ เรื่องวัธนธัมของผัวเมีย." *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 61 ตอนที่ 11 (15 กุมภาพันธ์ 2487): 273-294.

ประชาชาติ, 13 มีนาคม 2479, 15; 24 พฤษภาคม 2477, 35; 26 พฤษภาคม 2477, 18.

ประยงค์ ถ่องดิกิจฉการ. *วิชชาการเรือน*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2475.

ประยงคุ์ ถ่องดิกิจฉการ. *หน้าที่ของแม่เรือน*. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477.

ปวีณา กุดแถลง. "มโนทัศน์ความเป็นหญิงและความเป็นชายในนิตยสารสตรีสาร พ.ศ. 2491-2539." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

ปัทมากร บุลสถาพร. "ความรู้ในตำราพรหมชาติ." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, ท่านผู้หญิง. *แม่ครัวหัวป่าก์*. เล่ม 1-4. กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545.

พ. เนตรรังษี. *แม่ศรีเรือน*. เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535.

พงศกร ชะอุ่มดี. "ภาพถ่ายกับชีวิตวัยรุ่นชนชั้นกลางในกรุงเทพมหานคร ทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2530." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

พระธรรมโกศาจารย์. *ศีลและธรรมอันดีของประชาชน*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2474.

พระราชหัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2493.

พิพาดา ยังเจริญ. *โลกทัศน์ของสตรีญี่ปุ่นยุคเทคโนโลยี: ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงจากสมัยจารีต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

เพชรสุภา ทัศนพันธ์. "แนวความคิดเรื่อง 'การเข้าสมาคม' และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

แม็คฟาร์แลนด์, เบอร์ธ่า เบล๊านท์. *ชีวิตอุทิศเพื่อสยาม อำมาตย์เอก พระอาจวิทยาคม นพ. จอร์จ บี. แม็คฟาร์แลนด์*. แปลโดย เด็กวัฒฯ รุ่น 100. กรุงเทพฯ: คณะบุคคลวัฒนา 100, 2557.

ยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ. "การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

"เรื่อง พิธีเปิดงานสำนักวัธนธัมฝ่ายหยิง นะ บ้านไทยพันธมิตร." *ข่าวโคสนาการ* 6, ฉ. 3 (มีนาคม 2486): 184-188.

ลูศรี วิฆเนศ. "วิธีรักษาความสงบแห่งครอบครัว." *จดหมายเหตุแสงอรุณ* 12, ฉ. 4 (กรกฎาคม 125): 117-119.

วันแม่. พระนคร: สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2496.

วัชนี คำน้ำปาด. "เด็ก กับความคาดหวังของรัฐบาล พ.ศ. 2502-2519." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

วิเชียรแพทยาคม, หลวง. *ปาฐกถาพิเศษ ปัญหาเรื่องกิจประจำวันของคนทั่วไป*. [พระนคร]: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2475.

วีระยุทธ ปีสาลี. *กรุงเทพฯ ยามราตรี*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

สตรีไทย 1, ฉ. 35 (25 ตุลาคม 2469): 32.

"สถานมารดา-ทารกสงเคราะห์ ถนนสาธร." *สตรีสาร* 5, ฉ. 101 (ต้นสิงหาคม 2495): 15-20.

สมิทธ์ ถนอมศาสนะ. "กำเนิด 'เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่': ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบและบริบททางความคิด." *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 21, ฉ. 2 (เมษายน-มิถุนายน 2558): 133-190.

สุนทรี อาสะไวย์. "กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววัง ก่อน พ.ศ. 2475." *ศิลปวัฒนธรรม* 32, ฉ. 7 (พฤษภาคม, 2554): 81-101.

"สุภาษิตสอนสตรี." ใน *ประชุมสุภาษิตสอนหญิง*. บรรณาธิการโดย ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555.

สำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง, สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. *สมุดภาพการประกวดภาพและบริเวณ*. พระนคร: โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, 2497.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2497 ก/ป7/2497/บ13.7 งานวันแม่

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ ร.5 ศ2/6 แผนจัดการศึกษา (31 กรกฎาคม 117-17 กันยายน 127)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ ร.6 ศ10/13 ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131 สำหรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย คราวที่ 1 (พ.ศ. 2455)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักงานเลขานุการกรม กรมศิลปากร ศธ.0701.30/21 การร้องทุกข์ของภรรยาข้าราชการและประชาชน (พ.ศ. 2484)

เหล็ง ศรีจันทร์. *ตำรารักษาครรภ์ และคู่มือสตรีเวลามีครรภ์*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2475.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. "ความหมายของตัวตน: พัฒนาการหนังสือแจกในงานศพ." ใน *ประวัติศาสตร์ ศาสนาวัฒนธรรม และการศึกษา: รวมบทความไทยศึกษา เพื่อระลึกถึงศาสตราจารย์ อิฌิอิ โยเนะโอะ*. บรรณาธิการโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และฉลอง สุนทราวาณิชย์. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2556.

อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู. "จาก 'โซ๊ด' สู่ 'สะวิง': อัสดงคตนิยมกับการเมืองของการแปลทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่." *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉ. 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2560): 73-130.

อานุภาพไตรภพ, พระยา. *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุภาพไตรภพ (จำรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ป.ช., ป.ม., ท.จ., ราชองครักษ์พิเศษ จ.ป.ร. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 20 ธันวาคม พุทธศักราช 2504*. พระนคร: โรงพิมพ์ทหารบก, 2504.

"อินเตอร์วิว หม่อมเจ้าหญิงพูลพิศมัย พระธิดาในสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ." *สุภาพนารี* 1, ฉ. 2 (21 มีนาคม 2473): 68-69.

อุ่นใจ ปฏิมาประกร. "บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย: กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417-2500." สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.

Barmé, Scot. *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex & Popular Culture in Thailand*. Lanham, MD: Roman & Littlefield, 2002.

Chatterjee, Partha. "Colonialism, Nationalism, and Colonized Women: The Contest in India." *American Ethnologist* 16, no. 4 (November 1989): 622-633.

Harrison, Rachel. “The Madonna and the Whore: Self/‘Other’ Tensions in the Characterization of the Prostitute by Thai Female Authors.” In *Gender & Sexualities in Modern Thailand*. Edited by Peter A. Jackson and Nerrida M. Cook. Chiang Mai: Silkworm Books, 1999.

Ikeya, Chie. “The Scientific and Hygienic Housewife-and-Mother: Education, Consumption and the Discourse of Domesticity.” *The Journal of Burma Studies* 14 (2010): 59-89.

Locher-Scholten, Elsbeth. “Colonial Ambivalencies: European Attitudes towards the Javanese Household (1900-1942).” In *Women and Households in Indonesia: Cultural Notions and Social Practices*. Edited by Juliette Koning et al. New York, NY: Routledge, 2013.

Loos, Tamara. *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2002.

Na, Jiang. “Negotiating the Image of New Woman: Women Intellectuals’ Group Identity and the Funu Zhoukan (Women’s Weekly) in 1930s China.” Master’s thesis, National University of Singapore, 2005.

Pearson, Quentin (Trais). “The Introduction of Western Obstetrics in Nineteenth-Century Siam.” *Bulletin of the History of Medicine* 90, no. 1 (Spring 2016): 1-31.

Phillips, Matthew. *Thailand in the Cold War*. London and New York, NY: Routledge, 2016.

Posrithong, Natanaree. “The Siamese ‘Modern Girl’ and Women’s Consumer Culture, 1925-35.” *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 34, no. 1 (March 2019): 110-148.

Promnart, Petcharat. “Modern Woman, Modern Man: The Discursive Construction of Sexual Propriety in Sixth-Reign Siam (1910-1925).” Master’s thesis, University of Singapore, 2015.

Reyes, Raquel A. G. “Modernizing the Manileña: Technologies of Conspicuous Consumption for Well-to-do Woman, circa 1880s-1930s.” *Modern Asian Studies* 46, no. 1 (January 2012): 193-220.

Schneider, Helen M. *Keeping the Nation’s House: Domestic Management and the Making of Modern China*. Vancouver: UBC Press, 2011.

Scott, Joan W. “Gender: A Useful Category of Historical Analysis.” In *Gender & History in Western Europe*. Edited by Robert Shoemaker and Mary Vincent. London: Arnold, 1998.

Seth, Sanjay. “Nationalism, Modernity, and the “Woman Question” in India and China.” *The Journal of Asian Studies* 72, no. 2 (May 2013): 273-297.

Stevens, Sarah E. “Figuring Modernity: The New Woman and the Modern Girl in Republican China.” *NWSA Journal* 15, no. 3 (Autumn 2003): 82-103.

T. Patana, Suwadee. “Gender Relations in Thai Society: A Historical Perspective.” In *Women’s Studies in Thailand: Power, Knowledge and Justice*. Edited by Suwanna Satha-Anand. Seoul: Ewha Womans University Press, 2004.

Vilaithong, Villa. “A Cultural History of Hygiene Advertising in Thailand, 1940s-early 1980s.” Ph.D. thesis, Australian National University, 2006.